

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ ΚΩΦΟ ΠΑΙΔΙ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ*

I. ΤΟ ΚΩΦΟ ΠΑΙΔΙ

I.1. Τι είναι

Τί είναι ένα κωφό παιδί; «Ένα παιδί που στερείται ακοής», θα πουν οι λεξικολόγοι. «Ένα παιδί που πάσχει από ανικανότητα αντίληψης των ακουστικών ερεθισμάτων», θα πουν οι γιατροί. «Ένα παιδί που του λείπει μια αίσθηση», θα πουν οι επιγραμματιστές. «Ένα «καημένο» παιδί, ένα παιδί θύμα», θα πουν οι συναισθηματικοί. «Έναν αποκλίνον παιδί», θα πουν οι κοινωνιολόγοι. «Ένα διαφορετικό παιδί», θα πουν οι εκπαιδευτικοί...

Και η σωρεία των ορισμών δεν έχει τέλος, αφού η κώφωση αυτή καθαυτή είναι μια έννοια που γίνεται αντιληπτή από κάποιον με υποκειμενικά συνήθως κριτήρια, ανάλογα με τη νοοτροπία του, την κοινωνική και επαγγελματική του θέση, την άμεση επαφή του με τους κωφούς και τη συναισθηματική του προδιάθεση προς αυτούς. Η απώλεια της ακοής είναι βεβαίως μια πραγματικότητα, μέσα στην οποία ζει και μεγαλώνει ένα κωφό παιδί, αλλά δεν δικαιολογεί κατ' ουδένα τρόπο τη δυσανάλογα εκτεταμένη περιθωριοποίηση του κωφού ατόμου από καταβολής ανθρώπινης κοινωνίας μέχρι σήμερα. Και νά γιατί:

Από το σύνολο των αισθήσεων του ανθρώπου, οι οποίες εξασφαλίζουν την επαφή με το περιβάλλον του, η μερίδα του λέοντος ανήκει στην όραση με ποσοστό συμμετοχής περίπου 83%. Ακολουθεί η ακοή με ποσοστό συμμετοχής περίπου 15% και μετά όλες οι άλλες αισθήσεις. Είναι λοιπόν μεγάλο λάθος να υποστηρίζεται ότι η υποδεέστερη θέση του κωφού παιδιού απέναντι στα ακούοντα οφείλεται σε εκ των προτέρων αδυναμία του να εξασφαλίσει επαφή με το περιβάλλον του, αδυναμία που τη δημιουργεί η απώλεια της ακοής. Κι όμως αυτή η λανθασμένη αντιμετώπιση του κωφού παιδιού –και του κωφού ατόμου γενικότερα– επικράτησε επί πολλούς αιώνες και εγαλούχησε μια σημαντική μερίδα της κοινωνίας που έσπευδε με περισσή φροντίδα να το «διορθώσει», να το «θεραπεύσει», αλλά φυσικά χωρίς αποτέλεσμα.

Το κωφό παιδί είναι ένα παιδί όπως όλα τα άλλα, με άθικτη διανοητική υπόσταση και εντελώς ισοδύναμες προοπτικές πνευματικής ανάπτυξης. Η ολική ή μερική –ανάλογα με την περίπτωση και τον βαθμό κώφωσης– αδυναμία επαφής του με το περιβάλλον, και συνεπώς ο περιορισμός της πνευματικής του ανάπτυξης– από την απλή υστέρηση μέχρι την πλήρη καταστολή– δημιουργείται τεχνητά από τη στάση της κοινωνίας απέναντί του, η οποία θεωρεί την κώφωση σαν ιατρικό θέμα, δηλαδή μια πάθηση που χρήζει θεραπείας, και όχι σαν κοινωνικό-εκπαιδευτικό θέμα, δηλαδή μια κατάσταση που χαρακτηρίζει ορισμένα άτομα και συνεπώς χρήζει κατάλληλης εκπαιδευτικής αντιμετώπισης.

Χαρακτηριστικό της λαθεμένης στάσης της κοινωνίας απέναντι στο κωφό παιδί είναι ο απαράδεκτος όρος «κωφαλαλία» που εχρησιμοποιείτο και χρησιμοποιείται ακόμα από τους γιατρούς, δήθεν ως επιστημονικός όρος, στην πραγματικότητα όμως για να στηρίξει την άποψη τους ότι το κωφό παιδί δεν θα αναπτύξει λόγο και συνεπώς δεν θα ενταχθεί στην κοινωνία, εάν πρώτα δεν αποκατασταθεί η ακοή του.

Σε πολλές χώρες του κόσμου ο όρος «κωφαλαλία» έχει αντικατασταθεί με τον ορθότερο όρο «κώφωση», αντανakλώντας τη θεώρηση του κωφού παιδιού από κοινωνική-εκπαιδευτική μάλλον παρά από ιατρική σκοπιά.

Η κώφωση όχι μόνο δεν θεραπεύεται, αλλά και ούτε επιδρά δυσμενώς εκ των προτέρων στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα του παιδιού –με την προϋπόθεση, βέβαια, ότι θα αντιμετωπισθεί σωστά. Επομένως η κώφωση δεν αποτελεί πάθηση αλλά απλώς κατάσταση. Το κωφό παιδί είναι λοιπόν ένα παιδί όπως όλα τα άλλα; με επιθυμίες, σκέψεις και συναισθήματα, με ανάγκη για επικοινωνία: απλώς εκείνο που το διακρίνει από τα ακούοντα παιδιά είναι η διαφορετική αντιμετώπιση και η εφαρμογή διαφορετικών μεθόδων εκπαίδευσης, ώστε να προαχθεί η πνευματική του ανάπτυξη και η ολοκλήρωσή του ως υπεύθυνου και ενεργό μέλος της κοινωνίας.

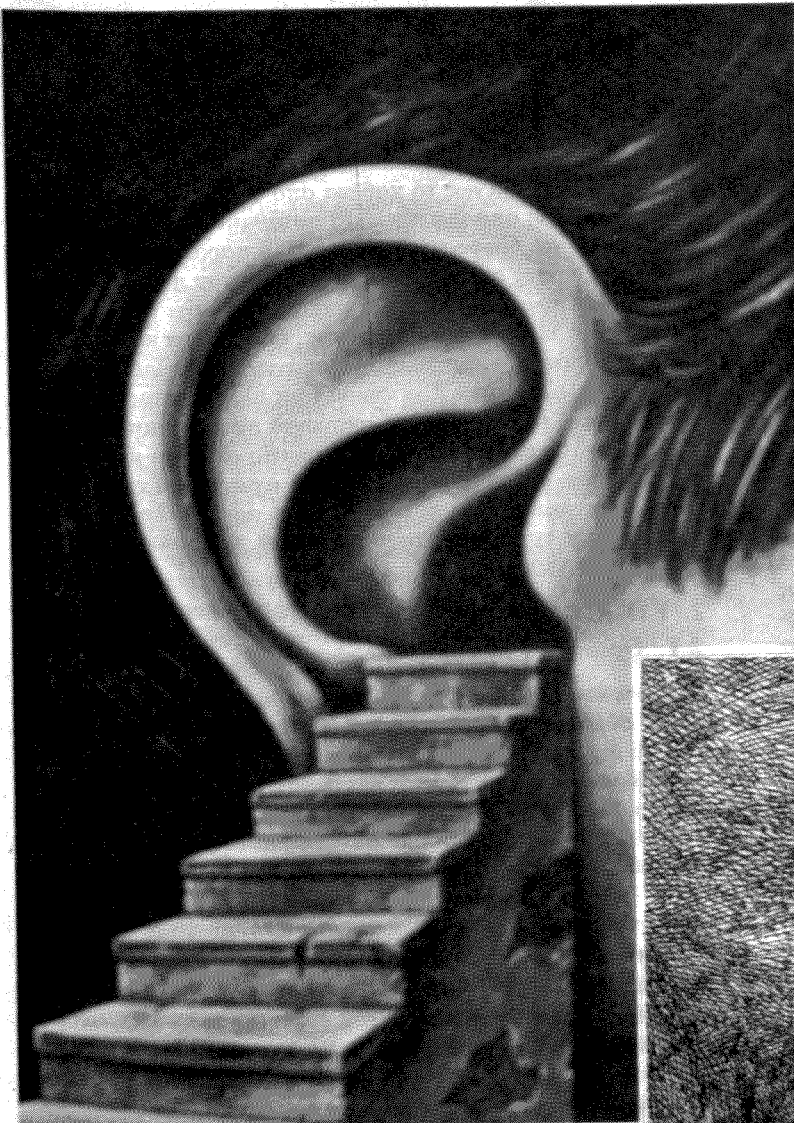
I.2. Πώς βλέπει τον κόσμο

Το κωφό παιδί ζει σ' ένα κόσμο χωρίς ήχους, ή με ήχους που γίνονται αντιληπτοί από αυτό ελλιπέστατα. Επομένως, πρώτη ενστικτώδης αντίδραση προσαρμογής στον κόσμο αυτόν αποτελεί η ενεργοποίηση όλων των άλλων αισθήσεων και ιδιαίτερα της όρασης, η οποία, αν αξιοποιηθεί σωστά, συντελεί στην ισοστάθμιση της έλλειψης ακοής.

Επακόλουθο αυτής της ενεργοποίησης αποτελεί η πρόωγη ωρίμανση του οπτικού καναλιού επικοινωνίας, μέσω του οποίου το κωφό παιδί γίνεται δέκτης μηνυμάτων και αποκρίνεται σ' αυτά. Το κωφό παιδί λοιπόν προδιατίθεται αυτόματα στη λήψη οπτικών μηνυμάτων και στην επεξεργασία τους, η οποία το καθιστά πλέον όχι μόνο δέκτη, αλλά και εκπομπό μηνυμάτων.

Το κωφό παιδί αναζητά –όπως και το ακούον παιδί– την ταυτότητά του, προσπαθεί να οριοθετήσει τον εαυτό του μέσα στην κοινωνία, εντασσόμενο σιγά-σιγά σε ένα καθορισμένο κοινωνικό πλαίσιο, η ευρύτητα και η μεσότητα του οποίου εξαρτάται αποκλειστικά από τη στάση της γενικής ανθρώπινης κοινωνίας απέναντί του. Θεωρητικά είναι δυνατή διεύρυνση

* Ο Χρ. Παπασπύρου είναι κωφός εκπαιδευτικός στο Δημόσιο Γυμνάσιο και Λύκειο Κωφών και Βαρηκόων Αθηνών.

του αρχικού κοινωνικού πλαισίου μέχρι πλήρους ταύτισης αυτού με το γενικό κοινωνικό πλαίσιο. Όταν μιλάμε για ένταξη του κωφού παιδιού στην ανθρώπινη κοινωνία, εννοούμε ακριβώς αυτή την ταύτιση. Στην πράξη όμως ο βαθμός της ταύτισης ποικίλλει, και συνήθως είναι μικρός, για τον εξής λόγο:

Στην ανθρώπινη κοινωνία, για την εδραίωση της επικοινωνίας μεταξύ των μελών χρησιμοποιείται το ακουστικό κανάλι. Τα ακουστικά όμως μηνύματα από τη φύση τους δεν μπορούν να μετατραπούν αυτόματα σε οπτικά, ώστε να καταστούν προσιτά στο κωφό παιδί, αλλά απαιτούν κατάλληλο μετασχηματισμό σε αντίστοιχα οπτικά μηνύματα με το ίδιο περιεχόμενο. Ανάλογα με το βαθμό πληρότητας των ακουστικοοπτικών μετασχηματισμών των μηνυμάτων (που με τη σειρά τους εξαρτώνται από τη διάθεση της κοινωνίας να αντιμετωπίσει σωστά την ιδιαιτερότητα του κωφού παιδιού), το κωφό παιδί αποκτά περισσότερο ή λιγότερο σαφή εικόνα του πραγματικού κόσμου μέσα στον οποίο ζει, κι όχι μονάχα του κόσμου όπως τον αντιλαμβάνεται, με αποτέλεσμα να διευρύνεται περισσότερο ή λιγότερο το αρχικό κοινωνικό του πλαίσιο, τείνοντας στην ταύτιση με το γενικό πλαίσιο. Συνήθως όμως από άγνοια ή από εσφαλμένη αντιμετώπιση, η οποία οφείλεται σε πολλούς και διάφορους λόγους που θα αναλύσουμε σε άλλο σημείο, τα οπτικά μηνύματα που προσφέρονται στο κωφό παιδί υστερούν τόσο σε ποιότητα όσο και σε ποσότητα από τα ακουστικά μηνύματα που προσφέρονται στο ακούον παιδί, γιατί δεν διενεργείται πλήρης και ακριβής μετασχηματισμός. Φταίει γιαυτό το κωφό παιδί; Φυσικά όχι.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι το κωφό παιδί ψάχνει να βρει απάντηση, αλλά δεν βρίσκει. Η αρχική αυτόματη προδιάθεσή του για επικοινωνία καταστέλλεται πολύ ή λίγο, ανάλογα με την περίπτωση. Αργότερα θα αναλύσουμε διεξοδικότερα τις προϋποθέσεις και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αναπτύσσεται το πνεύμα και ο ψυχικός κόσμος του κωφού παιδιού μέσα σε ένα κατάλληλο επικοινωνιακό περιβάλλον.

1.3. Η ιδιαιτερότητα του κωφού παιδιού

Εφόσον δεχθούμε το κωφό παιδί σαν ένα παιδί που πέρα από την απώλεια της ακοής του είναι όλα καθόλα άθικτο σωματικά και ψυχικά, και ότι οι δυνατότητές του να αναπτυχθεί και να ενταχθεί στην κοινωνία είναι ισοδύναμες με τις δυνατότητες του ακούοντος παιδιού, είναι εύκολο να επισημάνουμε ορισμένες διαφορές στην αντιμετώπιση, στην αγωγή και στην εκπαίδευσή του, διαφορές που χαρακτηρίζουν την ιδιαιτερότητά του —γιατί η ιδιαιτερότητα του κωφού παιδιού βρίσκεται ακριβώς στον τρόπο, στη μέθοδο που το ανατρέφουμε και το εκπαιδεύουμε, κι όχι στην ίδια τη φύση του.

Η πνευματική ανάπτυξη και η κοινωνικοποίηση του κωφού παιδιού εξαρτώνται από την επικοινωνία του με τον εαυτό του και με το περιβάλλον του, η μεν πρώτη έμμεσα μέσω της ανάπτυξης της γλώσσας, η δε δεύτερη άμεσα. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι η ανάπτυξη της γλώσσας εξαρτάται απόλυτα και άμεσα από την επικοινωνία. Επομένως οι δυο άξονες που διαφοροποιούν την αγωγή εν γένει του κωφού παιδιού από την αγωγή του ακούοντος θεμελιώνονται στην επικοινωνία και στη γλώσσα. Αυτά τα δύο βασικά θέματα θα αναπτυχθούν διεξοδικά στις σελίδες που ακολουθούν και κατόπιν θα εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα, τα οποία πρέπει να αποτελούν σημείο αναφοράς σε κάθε προσπάθεια αντιμετώπισης ενός κωφού παιδιού.

Υπάρχει ακόμα μια τρίτη διαφορά, η περιπτωσιολογική α-

ντιμετώπιση του κάθε κωφού παιδιού χωριστά. Προκειμένου για ακούοντα παιδιά είναι εύκολο να προσδιοριστεί ένα πάνω κάτω ενιαίο επικοινωνιακό σχήμα, μέσα στο οποίο θεμελιώνεται και προάγεται η πνευματική ανάπτυξη και η κοινωνικοποίησή τους. Στα κωφά παιδιά, αντίθετα, μια τέτοια γενίκευση δεν είναι πλέον εφικτή, επειδή αυτά αποτελούν μέλη μιας μειονότητας, και επομένως το καθένα από αυτά ενδέχεται να υποστεί επιδράσεις από μια ποικιλία αστάθμητων κοινωνικών παραγόντων κατά διαφορετικό τρόπο. Για παράδειγμα, ένας από τους παράγοντες αυτούς είναι και η θέση που παίρνει το κωφό παιδί μόλις συνειδητοποιεί και αποδέχεται ή όχι το γεγονός ότι είναι κωφό: υπάρχουν τόσες θέσεις, όσα και τα κωφά παιδιά. Βεβαίως υπάρχουν αστάθμητοι παράγοντες και για τα ακούοντα παιδιά, αλλά στην περίπτωση τους αλληλοαναιρούνται κατά ομοιογενή τρόπο, γιατί τα ακούοντα παιδιά αποτελούν μέλη της πλειονότητας. Επομένως, στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι μια γενική μεθοδολογία αγωγής και εκπαίδευσης του κωφού παιδιού θα πρέπει να είναι αρκετά ελαστική, ώστε να επιτρέπει ευχερή προσαρμογή της σε κάθε κωφό παιδί περιπτωσιολογικά.

2. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

2.1. Ορισμός και ερμηνεία

Η επικοινωνία είναι η σημαντικότερη εκδήλωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αποτελεί την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ δυο τουλάχιστον ατόμων, από τα οποία το ένα παρέχει τις πληροφορίες και λέγεται εκπομπός, ενώ το άλλο λαμβάνει τις πληροφορίες και λέγεται δέκτης.

Με τον όρο πληροφορία συνήθως εννοούμε ένα διάκριτο μήνυμα με αυτοδύναμο εννοιολογικό περιεχόμενο και με αυστηρά καθορισμένη μορφή, το οποίο μεταβιβάζεται από τον εκπομπό στον δέκτη. Η πληροφορία από μόνη της δεν αποτελεί επικοινωνία. Το σημαντικό στοιχείο που συντελεί στην εμφάνιση της επικοινωνίας είναι η ανταλλαγή, δηλαδή σε στοιχειώδες επίπεδο η απόκριση του δέκτη προς τη λαμβανόμενη πληροφορία και η μετατροπή του σε εκπομπό, ο οποίος παρέχει στον πρώην εκπομπό —τώρα δέκτη— μια άλλη πληροφορία που βρίσκεται σε κάποια συνάρτηση με την πρώτη.

Έτσι, αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη της επικοινωνίας είναι αφενός η ύπαρξη δυο τουλάχιστον ατόμων και αφετέρου η εναλλαγή τους από εκπομπό σε δέκτη και αντίστροφα. Αυτός ο πυρήνας της επικοινωνίας μπορεί να επεκταθεί σε περισσότερα από δυο άτομα, τα οποία ανά πάσα στιγμή αποτελούν εκπομπούς και δέκτες πληροφοριών.

Η ανωτέρω συνθήκη όμως, παρότι αναγκαία, δεν είναι και ικανή. Στην ανθρώπινη κοινωνία με τον όρο πληροφορίες εννοούμε μηνύματα λογικού και συναισθηματικού περιεχομένου, των οποίων η υπόσταση διαφέρει από άτομο σε άτομο, αφού το κάθε άτομο διατηρεί αναλλοίωτη την ατομικότητά του μέσα στην κοινωνία. Για την εδραίωση, λοιπόν, της επικοινωνίας απαιτείται η αναγωγή όλων των ποικιλότυπων και ποικιλόμορφων μηνυμάτων κάτω από ένα κοινό παρονομαστή. Αυτή η αναγωγή συνίσταται στην παραδοχή ορισμένων συμβατικών συμβόλων και κανόνων, οι οποίοι ομογενοποιούν τη μορφή των διαφόρων μηνυμάτων και τα καθιστούν προσλήψιμα από όλα τα συμβαλλόμενα άτομα-μέλη της κοινωνίας.

Οι συμβατικοί αυτοί κανόνες είναι γενικά γνωστοί ως συστήματα επικοινωνίας, στο καθένα από τα οποία χρησιμοποιούνται διάφοροι συνδυασμοί συμβόλων για την ανταλλαγή των μηνυμάτων. Παραδείγματα συστημάτων επικοινωνίας αποτελούν τα σήματα καπνού των Ινδιάνων, τα σήματα Morse, οι

συνθηματικές κραυγές των πρωτόγονων ανθρώπων, τα ιερογλυφικά, τα σφηνοειδή σύμβολα, η ομιλία, η γραφή, τα νοήματα, η παντομίμα, οι εκφράσεις του προσώπου, οι κινήσεις του σώματος, τα μαθηματικά, κ.λπ.

Από τα ανωτέρω παραδείγματα βλέπουμε ότι μερικά, όπως η ομιλία, η γραφή και τα νοήματα υπερτερούν σαφώς έναντι των υπολοίπων όσον αφορά την ακρίβεια, την επαναληπτικότητα και την αξιοπιστία των δ'αφόρων συνδυασμών συμβόλων μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η ανταλλαγή των πληροφοριών ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Η γρήγορη, ευέλικτη και ακριβής μετάδοση ιδεών, συναισθηματικών καταστάσεων, απόψεων και επιθυμιών που επιτυγχάνεται σε μια ποικιλία περιστάσεων με αυτά τα συστήματα επικοινωνίας, τα καθιστά εξαιρετικά αποτελεσματικά, και αυτός άλλωστε είναι ο λόγος, για τον οποίο τα συστήματα αυτά έχουν επικρατήσει. Λέμε ότι σ' αυτή την περίπτωση οι κανόνες και τα σύμβολα αποτελούν μια γλώσσα, στην οποία τα χρησιμοποιούμενα σύμβολα αυτά καθαντά δεν έχουν έννοια, αλλά οι άπειροι θεωρητικά συνδυασμοί τους με βάση ορισμένους κανόνες προσδίδουν ακριβώς την αντίστοιχη έννοια στη μεταβιβαζόμενη πληροφορία. Συγκεκριμένα στην ομιλία χρησιμοποιούμε την ομιλουμένη γλώσσα, στη γραφή τη γραφομένη γλώσσα και στα νοήματα τη νοηματική γλώσσα. Αργότερα θα αναλύσουμε διεξοδικότερα την έννοια και τη δομή της γλώσσας, αλλά προς το παρόν θα περιοριστούμε αυστηρά στην επικοινωνία, με στόχο να ξεκαθαριστεί κυρίως η σύγχυση που επικρατεί ανάμεσα στην επικοινωνία και στη γλώσσα.

Από όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω δεν πρέπει, ωστόσο, να υποτιμηθεί η σημασία των υπολοίπων, μη γλωσσικών συστημάτων επικοινωνίας. Επικοινωνία σημαίνει αλληλεπίδραση ανάμεσα στους ανθρώπους, κι εκείνο που μετράει δεν είναι ο τρόπος που γίνεται η αλληλεπίδραση αυτή, αλλά ο βαθμός αποτελεσματικότητάς της. Επομένως οποιοδήποτε σύστημα επικοινωνίας είναι αποδεκτό και αναγνωριστό, εφόσον συμβάλλει θετικά στην αποτελεσματικότητα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους ανθρώπους και κάτω από ορισμένες εκάστοτε συνθήκες. Πολλές φορές, ιδιαίτερα σε περιστάσεις συναισθηματικών αλληλεπιδράσεων, όπως στη σχέση ενός παιδιού με τη μητέρα του, στη σχέση δυο φίλων ή, ακόμα, στην καλλιτεχνική δημιουργία και έκφραση, τα γλωσσικά συστήματα επικοινωνίας όχι μόνο αδυνατούν να αποδώσουν επακριβώς την επιθυμητή πληροφορία, αλλά και μειονεκτούν σαφώς έναντι άλλων, μη γλωσσικών συστημάτων. Ένα χαμόγελο, μια θερμή χειραψία, μια συγχροδία, μια κίνηση του χορευτή, ένα βλέμμα, όλα αυτά δεν αποδίδονται με γλώσσα.

Κάθε άτομο υιοθετεί μορφές επικοινωνίας που επικρατούν στο άμεσο περιβάλλον στο οποίο γεννιέται. Διάφοροι παράγοντες, όπως βιολογικοί, περιβαλλοντολογικοί, πολιτιστικοί, ιστορικοί κ.λπ., επιβάλλουν τη μια ή την άλλη μορφή επικοινωνίας σε μια ομάδα ανθρώπων, η οποία λίγο ως πολύ διατηρεί την κοινωνική και πολιτιστική της αυτοτέλεια.

Εφόσον βρεθεί μέσα σε ένα επικοινωνιακό περιβάλλον που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του, ένα άτομο αναπτύσσει αυθόρμητα και αβίαστα την επικοινωνία με τα άλλα άτομα της κοινωνικής ομάδας. Όταν όμως οι ανάγκες του είναι διαφοροποιημένες σε βαθμό που δεν μπορούν πλέον να καλυφθούν από τις επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος, τότε η επικοινωνία παρεμποδίζεται, και αν δεν ληφθεί πρόνοια για προσαρμογή του περιβάλλοντος στις ειδικές ανάγκες αυτού του ατόμου, η ανάπτυξη της επικοινωνίας ενδέχεται να ανασταλεί οριστικά κατά μη αντιστρεπτό τρόπο. Κλασικά παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων είναι τα κωφά παιδιά.

2.2. Η επικοινωνία ως βάση της πνευματικής ανάπτυξης

Αν παρατηρήσουμε την πορεία της πνευματικής ανάπτυξης ενός ανθρώπου από τη στιγμή που γεννιέται μέχρι την ολοκλήρωσή του ως άτομο, θα διαπιστώσουμε ότι αυτή ανέρχεται κλιμακωτά, διερχόμενη από δυο διάκριτα επίπεδα επικοινωνίας: το εμπειρικό και το διανοητικό. Μάλιστα δε, η εδραίωση του εμπειρικού επιπέδου επικοινωνίας αποτελεί αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη μετάβαση στο διανοητικό επίπεδο. Στο εμπειρικό επίπεδο η σκέψη του παιδιού βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από το περιβάλλον, μέσω του οποίου το παιδί προσλαμβάνει κατάλληλα ερεθίσματα και αποκρίνεται σ' αυτά. Η λήψη των ερεθισμάτων και η απόκριση του παιδιού σ' αυτά προκαλεί διέγερση και βαθμιαία ανάπτυξη των διανοητικών του διεργασιών με αποτέλεσμα σταδιακή ελάττωση του βαθμού εξάρτησης της σκέψης από το περιβάλλον, μέχρις ότου το παιδί μεταπηδήσει τελικά στο διανοητικό επίπεδο επικοινωνίας, όπου η σκέψη λειτουργεί πλέον αυτοδύναμα με κύριο όργανό της τη γλώσσα.

Η προσφορά, λοιπόν, καταλλήλων ερεθισμάτων στο παιδί, όσο το δυνατό νωρίτερα, και η βαθμιαία τροποποίησή τους με βάση την απόκριση του παιδιού στα πρότερα ερεθίσματα αποτελεί πρωταρχική προϋπόθεση για την πνευματική του ανάπτυξη. Όπως θα δούμε παρακάτω, η πνευματική ανάπτυξη εξαρτάται από την επικοινωνία έμμεσα μέσω της ανάπτυξης της γλώσσας. Η γλώσσα όμως, ως τελειοποιημένο σύστημα επικοινωνίας προϋποθέτει ένα κάποιο υπόβαθρο επικοινωνίας μη γλωσσικής προϋποθέτει θετική συναισθηματική προδιάθεση, ενδιαφέρον και προ πάντων ικανοποίηση. Καθώς όλα αυτά διεγείρουν την ανάπτυξη γλωσσικών συστημάτων επικοινωνίας, η επικοινωνία σαν σύνολο προάγεται και με τη σειρά της προάγει τη γλώσσα, και ούτω καθεξής.

Πρέπει επίσης να τονισθεί, ότι η επικοινωνία, πέρα από την προαγωγή του πνεύματος, συντελεί και στην αυτογνωσία του παιδιού. Από τη στιγμή που εδραιώνεται μια αποτελεσματική επικοινωνία ανάμεσα στο παιδί και στο περιβάλλον του, το ίδιο το παιδί αρχίζει να αυτοερευνάται και να προβληματίζεται, προσπαθώντας να βρει απάντηση σε ερωτήματα που αφορούν τον εαυτό του. Το παιδί, αναπτυσσόμενο, έχει την τάση να ανάγει όλες τις αιτιώδεις σχέσεις που αντιλαμβάνεται στο περιβάλλον του και να τις μεταφέρει μέσα του, δημιουργώντας μ' αυτό τον τρόπο τις προϋποθέσεις για την ψυχική του ισορροπία.

2.3. Διαταραχές της επικοινωνίας

Όταν για οποιονδήποτε λόγο μεταβληθούν ή εκλείψουν οι απαραίτητες συνθήκες για την εδραίωση και ανάπτυξη της επικοινωνίας, τότε εμφανίζονται διαταραχές, οι οποίες ανάλογα με την περίπτωση μπορεί να είναι αντιστρεπτές ή μη αντιστρεπτές. Οι διαταραχές της επικοινωνίας επιδρούν κατά κανόνα αρνητικά στη γενική ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και αποτελούν πρωταρχική αιτία για την εκδήλωση αρνητικών τύπων συμπεριφοράς, οι οποίοι κυμαίνονται από την απλή άρνηση για κοινωνική ένταξη μέχρι αυτή την ίδια την εγκληματικότητα.

Οι λόγοι για τους οποίους εμφανίζονται διαταραχές στην επικοινωνία μπορεί να είναι: (α) ψυχικό σοκ που προκαλείται π.χ. από τρόμο ή εκφοβισμό, το οποίο, ανεξάρτητα από τη λειτουργία ή όχι των καναλιών επικοινωνίας, αποκλείει την επεξεργασία των ερεθισμάτων στον εγκέφαλο, (β) μεταφορά του

ατόμου από ένα ευνοϊκό σε ένα δυσμενές επικοινωνιακό περιβάλλον, (γ) απότομη μεταβολή του περιβάλλοντος σε ένα στάδιο όπου το παιδί δεν έχει ακόμα αναπτύξει γλώσσα (θα αναλύσουμε αυτό το θέμα σε άλλο σημείο) και (δ) αδυναμία των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος να καλύψουν τις ανάγκες του παιδιού, αδυναμία που οφείλεται είτε σε απουσία συνθηκών επικοινωνίας είτε στο γεγονός ότι οι ανάγκες του παιδιού είναι αισθητά διαφοροποιημένες.

Σε περίπτωση διαταραχών της επικοινωνίας μπορεί να υπάρχει ένας μόνο από τους ανωτέρω λόγους ή να συντρέχουν δυο ή περισσότεροι. Αξίζει να σημειωθεί η ενδιαφέρουσα διαπίστωση ότι στην κατηγορία (γ) ανήκουν και τα κωφά παιδιά ακουόντων γονέων που έχασαν την ακοή τους μετά από τη γέννησή τους και πριν από τα πέντε κατά μέσον όρο χρόνια τους, ενώ στην κατηγορία (δ) ανήκουν και τα εκ γενετής κωφά παιδιά ακουόντων γονέων, καθώς επίσης και τα βαρήκοα παιδιά.

Για την εξάλειψη των διαταραχών απαραίτητη προϋπόθεση είναι η προσαρμογή του περιβάλλοντος όσο το δυνατόν νωρίτερα στις ανάγκες του παιδιού, ή ακόμα η δημιουργία τεχνητού περιβάλλοντος, κατάλληλου για το παιδί. Σε περίπτωση που το παιδί έχει ήδη αναπτύξει γλώσσα, οποιαδήποτε κι αν είναι αυτή, δεν υπάρχει πρόβλημα, γιατί το παιδί είναι πια σε θέση να τροποποιήσει από μόνο του τις συνθήκες του περιβάλλοντος για να επικοινωνήσει.

Εάν η διαδικασία προσαρμογής του περιβάλλοντος καθυστερήσει, οι διαταραχές της επικοινωνίας καθίστανται μη αντιστρέψιμες, δηλαδή δεν αποκαθίστανται πια, με αποτέλεσμα οριστική αναστολή της επικοινωνίας και άρα της κοινωνικοποίησης και της πνευματικής ανάπτυξης.

Πρέπει, ωστόσο, να ξεκαθαριστεί ότι με τον όρο διαδικασία προσαρμογής εννοούμε αποκλειστικά την προσαρμογή του περιβάλλοντος στο παιδί και όχι του παιδιού στο περιβάλλον. Δοκιμάζοντας τη μια μετά την άλλη τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διεγείρεται η επικοινωνία του παιδιού, αφήνουμε αυτή καθαυτή την ελευθερία του παιδιού απαρασάλευτη. Μόνο όταν το παιδί έχει απόλυτη ελευθερία να επιλέξει τις συνθήκες, τον τρόπο ή τα συστήματα επικοινωνίας που θα του παρασχεθούν, μπορεί να αποκατασταθεί από επικοινωνιακή άποψη. Οποιαδήποτε προσπάθεια εξαναγκασμού προς ένα προδιαγεγραμμένο πρότυπο επικοινωνίας είναι εκ των προτέρων καταδικασμένη σε αποτυχία.

2.4. Κώφωση και επικοινωνία

Η αντιμετώπιση της κώφωσης αποτελεί κλασικό παράδειγμα αποτυχίας των προσπαθειών που στοχεύουν στην εξάλειψη επικοινωνιακών διαταραχών, γιατί συνίσταται στον εξαναγκασμό προς ένα προδιαγεγραμμένο πρότυπο επικοινωνίας, το οποίο θεωρείται ως ορθό από τα περισσότερα μέλη της ανθρωπίνης κοινωνίας.

Η εσφαλμένη αυτή αντιμετώπιση οφείλεται σε εσφαλμένη ερμηνεία των επιδράσεων της κώφωσης στο παιδί, που με τη σειρά της προέρχεται από ανεπαρκή κατανόηση των αιτιωδών σχέσεων που συνδέουν την κώφωση με τις διαταραχές της επικοινωνίας. Κανένας δεν αμφισβητεί ότι το κωφό παιδί παρουσιάζει σε γενικές γραμμές διαταραχές της επικοινωνίας, όλοι όμως κάνουν –πλην ελαχίστων εξαιρέσεων– το μεγάλο λάθος να αποδίδουν στην κώφωση το αίτιο για τις διαταραχές αυτές. Αποτέλεσμα αυτής της αντίληψης είναι η παραδοχή ότι η κώφωση είναι μια πάθηση που πρέπει να θεραπευθεί, αλλιώς δεν επιτυγχάνεται πλήρης αποκατάσταση της επικοινωνίας.

Η κώφωση όμως δεν αποτελεί κατά κανένα τρόπο εγγενή

αιτία των επικοινωνιακών διαταραχών. Είναι απλώς μια κατάσταση, η οποία δημιουργεί διαφορετικές ανάγκες που δεν μπορούν να καλυφθούν από τις επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος, και επομένως επιβάλλει τροποποίηση των επικοινωνιακών συνθηκών προς τη δημιουργία καταλλήλου περιβάλλοντος. Εφόσον τέτοια τροποποίηση δεν πραγματοποιηθεί, τότε αρχίζουν τα συμπτώματα των επικοινωνιακών διαταραχών. Επομένως η αιτία των διαταραχών είναι η απουσία κατάλληλου περιβάλλοντος επικοινωνίας, μέσα στο οποίο ζει και μεγαλώνει ένα κωφό παιδί εν γένει.

Ένα κατάλληλο περιβάλλον για το κωφό παιδί είναι αυτό που εξασφαλίζει: (α) πλήρη αξιοποίηση του οπτικού καναλιού επικοινωνίας και, ανάλογα με την περίπτωση, αξιοποίηση των υπολειμμάτων του ακουστικού καναλιού, εφόσον βέβαια δεν δημιουργούνται προβλήματα ψυχολογικής φύσης, (β) αβίαστη και αυθόρμητη ανάπτυξη της γλώσσας, και (γ) θετική συναισθηματική προδιάθεση του παιδιού απέναντι στην ίδια τη γλώσσα. Αυτές οι τρεις προϋποθέσεις πρέπει να θεωρούνται σαν σύνολο, χωρίς να υπερεκτιμάται ή να υποτιμάται η σημασία της μιας απέναντι στις άλλες δύο. Η επικοινωνία προάγει τη γλώσσα, και η γλώσσα αναπτυσσόμενη συντελεί με τη σειρά της στην πληρέστερη εμπέδωση της επικοινωνίας, μόνον όμως όταν το παιδί είναι θετικά προδιατεθειμένο συναισθηματικά, ενώ με τη σειρά της η συναισθηματική προδιάθεση ενισχύεται από την ικανοποίηση του παιδιού ότι επικοινωνεί σωστά με το περιβάλλον του, χρησιμοποιώντας με ευκολία τη φυσική του γλώσσα.

Σε προηγούμενο σημείο είδαμε ότι το κωφό παιδί εντάσσεται αρχικά σε ένα καθορισμένο κοινωνικό πλαίσιο, το οποίο μπορεί να διευρυνθεί μέχρι να ταυτισθεί με το γενικό κοινωνικό πλαίσιο. Κάτω από φυσιολογικές συνθήκες, το κωφό παιδί μεγαλώνοντας συνειδητοποιεί και αποδέχεται την ιδιαιτερότητά του, με φυσικό επακόλουθο την αναζήτηση άλλων κωφών, με τους οποίους ανταλλάσσει τις εμπειρίες του, μοιράζεται τους στόχους και τις επιδιώξεις του και καλύπτει τις επικοινωνιακές του ανάγκες, με αποτέλεσμα να θεμελιώνει μέσα του τον πυρήνα της κοινωνικοποίησής του. Πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα η λεπτή αυτή διαφορά: παρόλο που ο κωφός μπορεί να επικοινωνεί σε κάθε περιβάλλον, εφόσον βέβαια το περιβάλλον αυτό ανταποκρίνεται στις ανάγκες του, κοινωνικοποιείται φυσιολογικά περνώντας αρχικά από ένα στενό κοινωνικό περιβάλλον, στο οποίο επικρατεί η κουλτούρα του κωφού ατόμου εν γένει. Αυτό το κοινωνικό περιβάλλον είναι η κοινότητα των κωφών.

Πριν εξετάσουμε λεπτομερειακά την κοινότητα των κωφών, θα ήταν σκόπιμο να αναλύσουμε τι εννοούμε όταν λέμε αξιοποίηση του οπτικού καναλιού επικοινωνίας και φυσική και αβίαστη ανάπτυξη της γλώσσας. Θα αναφερθούμε επίσης και σε άλλο σημείο σχετικά με αυτά τα δυο πράγματα.

Στο ευρύτερο γενικό κοινωνικό περιβάλλον χρησιμοποιείται το ακουστικό κανάλι επικοινωνίας, και το ακούν οι παιδιά αναπτύσσοντας φυσικά και αβίαστα την ομιλουμένη γλώσσα. Στην περίπτωση όμως του κωφού παιδιού, τέτοια ανάπτυξη αποκλείεται εκ των προτέρων, και μάλιστα είναι το λιγότερο αφέλιξη να θεωρείται ότι το κωφό παιδί αναπτύσσει ομιλουμένη γλώσσα με χειλεανάγνωση. Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο για την ανάπτυξη της γλώσσας, η ομιλία στο κωφό παιδί αναπτύσσεται μόνο όταν υπάρχει ήδη ένα υπόδαθο εννοιών, το οποίο έχει αποκτηθεί με άλλο τρόπο, και το οποίο έχει επιφέρει μια ελάχιστη αναγκαία ανάπτυξη του λόγου. Αυτός ο «άλλος τρόπος», όπως συνάγεται θεωρητικά αλλά και έχει διαπιστωθεί στην πράξη, είναι η νοηματική γλώσσα, η οποία αποτελεί το

τελειότερο σύστημα επικοινωνίας που ανάπτυσσεται αδιάστα και αυθόρμητα μέσω μόνον του οπτικού καναλιού, και άρα είναι κατεξοχήν κατάλληλο για το κωφό παιδί.

Η νοηματική γλώσσα δεν είναι, λοιπόν, απλώς μια γλώσσα: είναι η φυσική γλώσσα του κωφού ατόμου, μέσω της οποίας ο κωφός αποκομίζει έννοιες και βρίσκει πρόσβαση στη γραπτή γλώσσα, η οποία είναι κοινή και στους κωφούς και στους ακούοντες. Είναι η γλώσσα με την οποία ο κωφός εδραιώνει την επικοινωνία του και θεμελιώνει την κοινωνικοποίησή του μέσα στην κοινότητα των κωφών.

2.5 Η κοινότητα των κωφών.

Όταν λέμε κοινότητα, εννοούμε μια ομάδα ανθρώπων που μοιράζονται τις ίδιες εμπειρίες κι έχουν ένα ή περισσότερους πρόσθετους κοινούς δεσμούς. Η περιγραφή αυτή χαρακτηρίζει και την κοινότητα των κωφών. Η κοινότητα των κωφών είναι ο πυρήνας που οριοθετεί το αρχικό κοινωνικό πλαίσιο, μέσα από το οποίο ζυμώνεται σταθερά η κοινωνικοποίηση του κωφού ατόμου, αφού αποτελεί το κατ' εξοχήν κατάλληλο επικοινωνιακό περιβάλλον για ανταλλαγή των εμπειριών και διαμόρφωση κοινωνικής συνείδησης.

Από κοινωνιολογική άποψη, η κοινότητα των κωφών αποτελεί μια μειονότητα, στην οποία επικρατεί διαφορετικός τρόπος επικοινωνίας και διαφορετική κουλτούρα απ' ό,τι στην ευρύτερη κοινωνία. Διαμορφώνονται ιδιαίτερες αξίες και μορφές συμπεριφοράς που, ως ένα βαθμό, διαφοροποιούνται αισθητά από τις αξίες και τις μορφές συμπεριφοράς που επικρατούν στην ευρύτερη κοινωνία. Στην κοινότητα των κωφών διακρίνουμε, όπως σε όλες τις μειονότητες, (α) τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένα άτομο για να είναι μέλος, (β) την κοινωνική οργάνωση και (γ) την επέκταση σε εθνικό επίπεδο. Τα τρία αυτά διακριτικά γνωρίσματα της κοινότητας των κωφών, που θα αναλυθούν στην συνέχεια, θεμελιώνονται πάνω στην επικοινωνία μέσω μιας κοινής γλώσσας, της νοηματικής.

Τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένα άτομο για να είναι μέλος της κοινότητας των κωφών είναι (α) η ταύτιση με την κοινότητα, (β) η ανταλλαγή των εμπειριών και (γ) η συμμετοχή στις δραστηριότητες της κοινότητας.

Η ταύτιση με την κοινότητα των κωφών συνίσταται στην αποδοχή της νοηματικής γλώσσας, συνέπεια της οποίας είναι η διαμόρφωση κοινωνικής συνείδησης και η παραδοχή των γλωσσικών και κοινωνικών αξιών που επικρατούν στην κοινότητα των κωφών. Στο σημείο αυτό καταφαίνεται ότι το κριτήριο της ταύτισης δεν είναι η κώφωση αυτή καθαυτή, αλλά η αποδοχή και η χρήση της νοηματικής γλώσσας, γνώρισμα που καθιστά την κοινότητα των κωφών γλωσσική μειονότητα και όχι «ομάδα κωφών», όπως νομίζουν οι περισσότεροι ακούοντες. Αποτέλεσμα του κριτηρίου αυτού είναι και το γεγονός, ότι από τη μια υπάρχουν κωφοί που δεν είναι μέλη της κοινότητας των κωφών, κι από την άλλη υπάρχουν ακούοντες που είναι μέλη. Οι πρώτοι είναι συνήθως κωφοί που έχασαν την ακοή τους σε κάποια ηλικία και αρνούνται την ταυτότητά τους, απορρίπτοντας τη νοηματική γλώσσα. Οι δεύτεροι είναι συνήθως ακούοντα παιδιά κωφών γονέων, τα οποία έχουν έρθει σε επαφή με τη νοηματική γλώσσα αμέσως μετά από τη γεννησή τους και έχουν ενταχθεί αδιάστα μέσα στην κοινότητα των κωφών, αναπτύσσοντας τη νοηματική σαν μητρική τους γλώσσα. Βλέπουμε λοιπόν, ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των όρων «ακοιολογικός κωφό άτομο» και «κοινωνικός κωφό άτομο», και ότι η κώφωση από μόνη της δεν μπορεί να αποτελέσει κριτήριο για την ένταξη του ατόμου σε μια κοινότητα.

Η ανταλλαγή των εμπειριών απορρέει από την κώφωση, κι έχει σαν αποτέλεσμα τις προσπάθειες για εύρεση κοινού τρόπου αντιμετώπισης των διαφόρων προβλημάτων που συναντούν οι κωφοί στη ζωή τους. Μέσα στην κοινότητα των κωφών η ανταλλαγή των εμπειριών έχει συντελέσει κατά πολύ στην προώθηση των αιτημάτων και στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων των κωφών μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Τα αιτήματα και τα δικαιώματα των κωφών, τα οποία αφορούν την εκπαίδευσή τους, τη μεταχείρισή τους απέναντι στη δικαιοσύνη και τους δημόσιους φορείς, καθώς επίσης και την πολιτιστική τους έκφραση και δημιουργία, έχουν κατοχυρωθεί διά νόμου σε ορισμένες χώρες, όπως στις ΗΠΑ, στη Σουηδία, μετά από μακροχρόνιες και επίμονες προσπάθειες των κωφών μέσα από την κοινότητά τους.

Η συμμετοχή στις δραστηριότητες της κοινότητας είναι αυτονόητη για όλα τα μέλη της κοινότητας των κωφών. Ένα άτομο που δεν συμμετέχει στις κοινοτικές δραστηριότητες θεωρείται ξένο προς την κοινότητα. Η συμμετοχή είναι ακριδώς το χαρακτηριστικό που μεταφέρει τη θεωρία στην πράξη, που υλοποιεί τα σχέδια και τις επιδιώξεις των μελών, που ενσαρκώνει το πολυπόθητο όραμα των κωφών για ίσες ευκαιρίες, ίσα δικαιώματα και ίση μεταχείριση με τα υπόλοιπα μέλη του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Οι διάφορες κοινότητες των κωφών δέχονται ως ένα βαθμό επιδράσεις από την κουλτούρα του ευρύτερου συνόλου, μέσα στο οποίο υπάρχουν ως γλωσσικές μειονότητες. Η κοινωνική τους οργάνωση, λοιπόν, διαμορφώνεται, πέρα από τις καθαρά εγγενείς αξίες και σχέσεις που επικρατούν σ' αυτές, και από τις εξωτερικές επιδράσεις. Τα μέλη της κοινότητας των κωφών διαφοροποιούνται ανάλογα με τη φυλή, τη νοοτροπία και την ηλικία και οργάνωνονται ποικιλοτρόπως. Η κοινωνική οργάνωση μπορεί να επεκταθεί σε εθνικό επίπεδο, όπου οι διάφορες κοινότητες κωφών που υπάρχουν σε μια χώρα, ενώνονται σε μορφή εθνικού δικτύου, επικοινωνώντας με την εθνική τους νοηματική γλώσσα. Σε επόμενο σημείο θα αναλυθεί ο εθνικός χαρακτήρας της νοηματικής γλώσσας σε συνδυασμό με τις τοπικές διαλέκτους και τα ιδιώματα.

Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες θα αναπτυχθούν στο επόμενο κεφάλαιο, η κοινότητα των κωφών αποτελεί το αρχικό κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το κωφό άτομο, και η περαιτέρω διεύρυνσή του μέχρις ότου αυτό ταυτισθεί με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο είναι μόνο θέμα χρόνου. Η ένταξη, λοιπόν, του κωφού ατόμου τότε μόνο είναι θεμελιωμένη και εφικτή, όταν το ίδιο το κωφό άτομο διέλθει μέσα από το κατάλληλο επικοινωνιακό περιβάλλον και αποκτήσει κοινωνική ταυτότητα, αυτογνωσία και ολοκλήρωση.

3. ΓΛΩΣΣΑ

3.1 Ορισμός και ερμηνεία

Στο προηγούμενο κεφάλαιο ορίσαμε την επικοινωνία και αναφέραμε μια ποικιλία συστημάτων επικοινωνίας, τα οποία χρησιμοποιούνται από τα μέλη μιας κοινότητας ανθρώπων κάτω από μια ποικιλία συνθηκών, και τονίσαμε ότι δεν έχει σημασία ο τρόπος, με τον οποίο διενεργείται η επικοινωνία, αλλά κυρίως η αποτελεσματικότητα του συστήματος επικοινωνίας που χρησιμοποιείται. Αναφέραμε τη διάκριση των συστημάτων επικοινωνίας σε γλωσσικά και μη γλωσσικά συστήματα, παίρνοντας σαν βάση μόνο την ευελιξία και τη σαφήνεια των γλωσσικών συστημάτων απέναντι στα μη γλωσσικά και χωρίς να ε-

πεκταθούμε σε περισσότερες λεπτομέρειες. Τώρα θα αναπτύξουμε διεξοδικότερα την έννοια της γλώσσας και θα αναφερθούμε λεπτομερειακά στα διακριτικά της γνωρίσματα απέναντι στα υπόλοιπα, μη γλωσσικά συστήματα επικοινωνίας.

Η γλώσσα, μοναδικό και υπέρτατο προνόμιο του ανθρώπου, αποτελεί το τελειότερο σύστημα επικοινωνίας που έχει εμφανισθεί ποτέ στη Φύση· πέρα από αυτό, η γλώσσα δεν περιορίζεται απλώς στην ιδιότητά της ως συστήματος επικοινωνίας, αλλά επεκτείνεται πέρα από δεδομένο χώρο και χρόνο, καθιστάμενη ανά πάσα στιγμή μη χειροπιαστός καθρέφτης της Φύσης μέσα στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Η γλώσσα αποτελεί καθαρά εγκεφαλική λειτουργία, με την οποία ο εγκέφαλος πλάθει και αποθηκεύει όλες τις δυνατές έννοιες σε μορφή σημείων.

Η εμφάνιση και ανάπτυξη της γλώσσας συσχετίζεται με θαυμαία εξέλιξη των εγκεφαλικών κυττάρων σε τέτοιο βαθμό, ώστε δημιουργήθηκε η εγγενής δυνητικότητα, σε κάποιο σημείο της ιστορίας του ανθρώπου, να πλάθονται και να αποθηκεύονται στον εγκέφαλο είδωλα εννοιών. Αυτή η δυνητικότητα πέρασε στα γονίδια του ανθρώπου και κληρονομείται υπό τότε μέχρι σήμερα. Πρέπει να τονισθεί, ότι μόνο η δυνητικότητα για ανάπτυξη γλώσσας κληρονομείται μέσω των γονιδίων, και όχι μια δεδομένη «γλώσσα». Π.χ. είναι αδύνατο ένα Ελληνόπουλο να γεννηθεί με την ελληνική γλώσσα «γραμμένη» στα γονίδια του· γεννιέται όμως με τη δυνητικότητα να αναπτύξει γλώσσα, και μαθαίνει τη γλώσσα που επικρατεί στο περιβάλλον του, ανεξάρτητα από το ποια γλώσσα είναι αυτή.

Ο μηχανισμός ανάπτυξης της γλώσσας είναι σύμφυτος, αλλά όχι ενστικτώδης. Αυτό σημαίνει ότι η γλώσσα μαθαίνεται, κι αυτό το χαρακτηριστικό είναι σημείο αντιδιαστολής προς τις λεγόμενες «γλώσσες» των πουλιών, των εντόμων, των ψαριών, οι οποίες είναι μεν συστήματα επικοινωνίας, αλλά αυστηρά ενστικτώδη, και η εμβέλειά τους είναι πεπερασμένη.

Αν προσπαθήσουμε να διακρίνουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γλώσσας που την διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα μη γλωσσικά συστήματα επικοινωνίας, θα διαπιστώσουμε (α) ότι η γλώσσα δεν έχει χωροχρονικά όρια, (β) ότι ο αριθμός και η ποικιλία των πληροφοριών και των σχέσεων που μεταδίδονται δια της γλώσσας δεν έχουν πέρας, ενώ όλα τα άλλα συστήματα εμφανίζονται πεπερασμένα ως προς αυτή τη δυνατότητα και (γ) ότι η γλώσσα σαν σύνολο είναι το μόνο σύστημα επικοινωνίας που προάγει την αναλυτική σκέψη και δημιουργεί τον λόγο, για τον οποίο θα μιλήσουμε σε άλλο σημείο.

Το πρώτο χαρακτηριστικό προκύπτει άμεσα από τη δημιουργικότητα της γλώσσας· με δεδομένα στοιχεία και σχέσεις, η γλώσσα διαμορφώνει ακόμα περισσότερες σχέσεις που εκτείνονται πέρα από μια δεδομένη χρονική στιγμή και πέρα από ένα δεδομένο σημείο του χώρου. Οι σχέσεις αυτές αποθηκεύονται και χρησιμεύουν ως αρχέτυπα για περαιτέρω διαμόρφωση σχέσεων και εννοιών, και ούτω καθεξής. Το δεύτερο χαρακτηριστικό αποτελεί μοναδικό γνώρισμα της γλώσσας και απορρέει από την ιδιότητά της ως σημειακού συστήματος· με ένα πεπερασμένο αριθμό μονάδων και κανόνων προκύπτει μια απειρία συνδυασμού εννοιών και σχέσεων. Το τρίτο, τέλος, χαρακτηριστικό είναι συνέπεια των άλλων δύο, αλλά και του γεγονότος, ότι τόσο η σκέψη όσο και η δυνητικότητα ανάπτυξης γλώσσας είναι συμφύτες· ο άνθρωπος γεννιέται με τη σκέψη, αλλά η σκέψη του δοσείται σε συνεχή εξάρτηση από την εμπειρία, και μόνο η γλώσσα παρέχει στη σκέψη τη δυνατότητα να αναλύει, να συνθέτει και να ταξινομεί την εμπειρία του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ο άνθρωπος αρχίζει σε κάποιο σημείο να σκέπτεται ανεξάρτητα από αυτήν.

Η γλώσσα όμως, εφόσον πρέπει να αφομοιωθεί με μάθηση,

οφείλει να διαθέτει και μια εμπειρική πλευρά, μέσω της οποίας καθίσταται προσλήψιμη και κατανοητή μέσα σε ένα ορισμένο επικοινωνιακό περιβάλλον. Ανεξάρτητα από την ειδική μορφή των συμβόλων και των κανόνων που χρησιμοποιούνται για την εξωτερική της γλώσσας και έχουν καθιερωθεί σχεδόν αυθαίρετα, η γλώσσα μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσω της όρασης ή της ακοής και να εκφερθεί μέσω της φωνής ή της κίνησης. Η αντίληψη και η εκφορά της γλώσσας υπό μορφή εμπειρικά προσιτών μονάδων δεν είναι αυθαίρετες· αντιστοιχούν στους διάφορους δυνατούς τρόπους, με τους οποίους ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τις αισθήσεις, τη φωνή και την κίνησή του για να κοινοποιήσει μια σκέψη, μια επιθυμία ή ένα συναίσθημά του.

Από ιστοριοεξελικτική σκοπιά, η όξυνση της όρασης και η επιδεξιότητα του χεριού αποτελέσαν το πρώτο χρονολογικά εμπειρικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη της γλώσσας. Ο εκπομπός έστελνε μηνύματα με ορισμένες κινήσεις των χεριών, του σώματος και των μυνών του προσώπου, ενώ ο δέκτης συλλαμβάνε τα μηνύματα αυτά μέσω του ματιού και ανταποκρινόταν πάλι με κίνηση. Σε επόμενο στάδιο η κίνηση των χεριών συνδυάστηκε με καθορισμένη εκφορά ήχων, οπότε τα μηνύματα αποστέλλονταν με ηχητικές παραστάσεις και συλλαμβάνονταν μέσω της ακοής. Στο τελικό δε στάδιο, επιχειρήθηκε η απούπωση των εκπαιετομένων και πρασολαμβανομένων μηνυμάτων σε ένα δείγμα ύλης, π.χ. επίπεδη πέτρα, πηλό, περγαμηνή, χαρτί, με σκοπό τη διατήρηση της γλώσσας στο χρόνο· στην περίπτωση αυτή τα μηνύματα αποστέλλονταν με κίνηση του χεριού που οδηγεί το μέσον αποτύπωσης και συλλαμβάνονταν μέσω του ματιού.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι στον άνθρωπο είναι προσιτά τρία σαφώς διαχωρισμένα μεταξύ τους εμπειρικά μοντέλα, μέσω των οποίων εξωτερικεύεται η γλώσσα εν γένει, και πάνω στα οποία θεμελιώνονται οι τρεις βασικές εμπειρικές απεικονίσεις του ενός και αυτού αρχέτυπου της γλώσσας που εδράζει στον εγκέφαλο: η νοηματική γλώσσα, η ομιλουμένη γλώσσα και η γραφομένη γλώσσα. Τονίζουμε ότι οι τρεις τελευταίες γλώσσες είναι εξωτερικές, ενώ η μία, η καθολική έννοια της γλώσσας εν γένει είναι εσωτερική. Σε άλλο σημείο θα αναπτύξουμε το ότι η χρήση οποιουδήποτε εμπειρικού μοντέλου γλώσσας προϋποθέτει την εδραίωση της εσωτερικής γλώσσας, αλλά και το ότι η ανάπτυξη και εδραίωση της εσωτερικής γλώσσας στο παιδί πραγματοποιείται μέσω σταδιακής προσφοράς οποιουδήποτε από τα τρία αυτά εμπειρικά μοντέλα γλώσσας, λαμβανομένων φυσικά υπόψη των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος και των αναγκών του παιδιού.

3.2 Γλώσσα και λόγος

Σε προηγούμενο σημείο αναφέραμε, ότι στο διανοητικό επίπεδο επικοινωνίας η σκέψη του ανθρώπου λειτουργεί αυτοδύναμα, με κύριο όργανό της τη γλώσσα. Γιατί όμως η σκέψη λειτουργεί τώρα αυτοδύναμα; Απλούστατα, γιατί η γλώσσα της προσφέρει τη δυνατότητα να αναλύει και να συνθέτει, να ταξινομεί και να ερμηνεύει. Η ανάλυση και η σύνθεση είναι δυο αλληλοσυμπληρούμενες λειτουργίες, οι οποίες αποτελούν τη βάση της γνωστικής ανάπτυξης, και μέσω των οποίων όλη αυτή η απειρία εννοιών και σχέσεων που υπάρχει στη Φύση ταξινομείται στον εγκέφαλο και αποκτά ευταξία και αναγεννησιμότητα σε κάθε χρονική στιγμή και σε κάθε σημείο του χώρου. Η αναλυτική σκέψη προσδίδει διάρκεια και σταθερότητα στις πρωταρχικές έννοιες της αιτίας και του αποτελέσματος, η εμπέδωση των οποίων οδηγεί τον άνθρωπο στη θεμελίωση της

επιστήμης μέσω αξιολόγησης των εμπειρικών φαινομένων και εύρεσης των μεταξύ τους σχέσεων.

Αυτή η απόλυτη σχεδόν συνάντηση γλώσσας και σκέψης αποτελεί την ανώτατη εγκεφαλική λειτουργία του ανθρώπου, τον λόγο. Δεν είναι καθόλου περίεργο, ότι οι Αρχαίοι Έλληνες, αναφερόμενοι στον λόγο, εννοούσαν τότε τη σκέψη και τότε τη γλώσσα αδιακρίτως: η σκέψη χωρίς γλώσσα παραμένει άχρηστη, γιατί είναι ανίκανη να δοθηθεί τον άνθρωπο να αναγνωρίσει και να καταξιώσει τον εαυτό του μέσα στη Φύση, ενώ παράλληλα η γλώσσα χωρίς σκέψη παραμένει απλώς ένα μηχανικό και μονότονο σύστημα. Ο λόγος, σαν σκέψη και γλώσσα αρμονικά συνταιριασμένες και συμπορευόμενες, δημιουργεί τάξη μέσα από την αταξία, ερμηνεύει μέσα από την αμφιβολία, αντικειμενοποιεί μέσα από την υποκειμενικότητα και αξιολογεί μέσα από την ισοπέδωση: χρησιμοποιεί την ίδια την εμπειρία χωρίς να παρασύρεται από τις πλάνες της και αποτολμά με σιγουριά απαντήσεις σε ερωτήματα που η εμπειρία δεν παρέχει άμεσα. Ο λόγος ελευθερώνει τον άνθρωπο από τα δεσμά που του θέτει το κορμί του: σε κάθε χρονική στιγμή και σε κάθε σημείο του χώρου, ο άνθρωπος είναι παρών, μόνο και μόνο γιατί ο λόγος έχει εγκλωβίσει όλη τη Φύση μέσα στα δισηκατομμύρια των εγκεφαλικών του κυττάρων.

Η ανάπτυξη της γλώσσας στο παιδί έχει λοιπόν αυτό το στόχο: να δημιουργήσει λόγο. Ο λόγος, αντίθετα απ' ό,τι η γλώσσα, δεν έχει εξωτερικά εμπειρικά είδωλα, μέσω των οποίων να μπορεί να διαμορφωθεί: είναι εσωτερικός και καθολικός. Η γλώσσα όμως έχει εξωτερικά είδωλα: είδαμε πριν ότι οι τρεις γενικές εξωτερικεύσεις της είναι η νοηματική, η ομιλουμένη και η γραφομένη γλώσσα. Και οι τρεις τους είναι σε θέση να δημιουργήσουν λόγο, και οι τρεις τους μπορούν ανά πάσα στιγμή να καταστούν μέσα έκφρασης του λόγου. Αυτό το σημείο πρέπει να προσεχθεί καλά, γιατί θα μας απασχολήσει αργότερα, όταν ασχοληθούμε με την επικρατή γλώσσα στην ανθρώπινη κοινωνία και με τη στάση της απέναντι σε μια μη επικρατή γλώσσα, και συγκεκριμένα στη νοηματική γλώσσα. Εδώ αξίζει να αναφερθεί, ότι η καθιέρωση και επικράτηση μιας λύσης δικαιολογείται μεν από το ότι εξυπηρετεί τις ανάγκες της πλειονότητας, δεν μπορεί όμως να αποτελέσει απόλυτη απόδειξη για την ορθότητά της ούτε για τον αποκλεισμό άλλων εναλλακτικών λύσεων, εξίσου αποτελεσματικών και θεωρητικά ισοδυνάμων.

3.3 Δομή της γλώσσας εν γένει

Η γλώσσα είναι σημειακό σύστημα. Πρωταρχική και θεμελιώδης έννοια για την κατανόηση της δομής της γλώσσας είναι η έννοια του γλωσσικού σημείου, το οποίο αποτελεί καθολική δυαδική οντότητα. Το γλωσσικό σημείο συνίσταται από το αρχέτυπο, δηλαδή την έννοια που θέλουμε να υποδηλώσουμε, και από την εικόνα, δηλαδή τη μορφή που έχει η υποδηλούμενη έννοια μέσα στη γλώσσα. Το αρχέτυπο είναι το σημαινόμενο και η εικόνα είναι το σημαίνον μέρος του γλωσσικού σημείου: σημαινόμενο και σημαίνον, όμως, είναι αλληλένδετα μεταξύ τους και είναι αδύνατον να νοηθεί το ένα χωρίς το άλλο.

Ανάλογα με τη γλώσσα που χρησιμοποιούμε –νοηματική, ομιλουμένη ή γραφομένη– το σημαίνον του γλωσσικού σημείου απαρτίζεται από ένα ορισμένο συνδυασμό συμβόλων, το είδος και η μορφή των οποίων απορρέει από τις δυνατότητες που παρέχει το επικοινωνιακό κανάλι εξωτερικής μας δεδομένης γλώσσας: π.χ. στη νοηματική γλώσσα έχουμε συνδυασμό μορφών, θέσεων και κινήσεων των χεριών και του προσώπου, στην ομιλουμένη γλώσσα έχουμε συνδυασμό ακουστικών φθόγ-

γων και στη γραφομένη γλώσσα έχουμε συνδυασμό γραπτών συμβόλων. Η παράθεση γλωσσικών σημείων κατά μια ορισμένη συμβατική σειρά μας δίνει την πληροφορία που θέλουμε να εκφράσουμε.

Είναι ενδιαφέρον να διερευνήσουμε τη σχέση σημαινόμενου-σημαίνοντος μέσα στο γλωσσικό σημείο και να διαπιστώσουμε εάν παραμένει η ίδια σε όλα τα γλωσσικά σημεία ή τροποποιείται. Το γεγονός ότι και για τα τρία εμπειρικά μοντέλα εξωτερικής της γλώσσας υπάρχουν πολλές «εθνικές γλώσσες» – π.χ. Ελληνική Νοηματική Γλώσσα, Αμερικανική Νοηματική Γλώσσα, Ελληνική Ομιλουμένη Γλώσσα, Αγγλική Ομιλουμένη Γλώσσα, Γαλλική Γραπτή Γλώσσα, Γαλλική Νοηματική Γλώσσα, κλπ. – μας κάνει να υποθέτουμε ότι η σχέση σημαινόμενου-σημαίνοντος δεν είναι αμφοιμονοσήμαντη, αφού για ένα και το αυτό σημαινόμενο υπάρχουν πολλά σημαίνοντα. Αν περιορίσουμε όμως σε μια «εθνική γλώσσα» και σε ένα μοντέλο εξωτερικής, θα παρατηρήσουμε ότι ένα μεγάλος αριθμός γλωσσικών σημείων χαρακτηρίζεται από αμφοιμονοσήμαντη αντιστοιχία μεταξύ σημαινόμενου και σημαίνοντος, και μάλιστα πολλά από τα γλωσσικά σημεία προκύπτουν με ανασύζευξη ή επέκταση άλλων απλούστερων γλωσσικών σημείων μέσω μηχανισμών που θα αναφέρουμε αργότερα. Τι σημαίνει αυτό; Απλούστατα, σε πολλά γλωσσικά σημεία το σημαίνον προηγείται του σημαινόμενου, δηλαδή η γλώσσα δημιουργεί έννοιες που δεν υπήρχαν πριν, ή τουλάχιστον υπήρχαν αλλά δεν ήταν αντιληπτές. Να μια λαμπρή απόδειξη για την ευελιξία και τη δημιουργικότητα της γλώσσας.

Στη γλώσσα διακρίνουμε τρία επίπεδα ανάλυσης: (α) τη φωνολογία, (β) τη μορφολογία και (γ) τη σημασιολογία. Η φωνολογία αναφέρεται στο φυσιολογικό μέρος της γλώσσας, που συνίσταται είτε στην παρουσίαση κινήσεων, θέσεων και διαμορφώσεων των χεριών, είτε στην εκφορά ακουστικών φθόγων, είτε στην απεικόνιση γραπτών συμβόλων. Η φωνολογία πήρε το όνομά της από τη φωνή, επειδή αρχικά η μελέτη της γλώσσας συγκεντρώθηκε στην ομιλουμένη γλώσσα, της οποίας το φυσιολογικό μέρος συνίσταται στην εκφορά ακουστικών φθόγων δια της φωνής. Η φωνολογία μιας γλώσσας είναι αποφασιστικής σημασίας κατά την εκμάθηση της γλώσσας αυτής, γιατί είναι άμεσα συνυφασμένη με τις επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος και με τις ανάγκες του παιδιού. Μόνο όταν η φωνολογία μιας γλώσσας ανταποκρίνεται απόλυτα στις αισθητηριακές δυνατότητες του παιδιού, μπορεί το παιδί να δομήσει εμπειρικά τη γλώσσα αυτή και να την εμπεδώσει.

Η μορφολογία αναφέρεται στον τρόπο, με τον οποίο οι διάφορες μονάδες της γλώσσας παρατίθενται, αλληλοσυνδυάζονται, ανασυζεύνυνται και τροποποιούνται για να μας παρέχουν πάντα το επιθυμητό μήνυμα. Η μορφολογία εξετάζει τη γραμματική και το συντακτικό της γλώσσας και διερευνά τους μηχανισμούς, μέσω των οποίων μετασχηματίζονται τα γλωσσικά σημεία και επεκτείνονται προς τη δημιουργία νέων γλωσσικών μορφών.

Η σημασιολογία αναφέρεται στον πλούτο των γλωσσικών σημείων της γλώσσας και στη σημασία τους και εξηγεί τις μεταβολές που τυχόν υφίσταται με την πάροδο του χρόνου η σχέση σημαινόμενου-σημαίνοντος. Πολλές φορές, για λόγους ψυχολογικούς, κοινωνικούς ή ιστορικούς, η αρχική σημασία ενός σημαινόμενου μεταβάλλεται, και το σημαίνον αντιστοιχεί πια σε άλλο σημαινόμενο.

Από μορφολογική άποψη η γλώσσα αποτελείται από μονάδες που καλούνται μορφήματα, και ειδικότερα νοήματα, φωνήματα και γραφήματα, ανάλογα με το επικοινωνιακό κανάλι εξωτερικής της γλώσσας. Τα μορφήματα μπορεί να είναι

είτε αμιγή είτε σύνθετα: π.χ. μπορεί να έχουμε ένα νόημα με αμιγή κίνηση, μορφή ή θέση, είτε με συνδυασμό μιας θέσης και μιας κίνησης, κλπ, ή ένα φώνημα με αμιγή ή σύνθετο ηχητικό φθόγγο, ή ένα γράφημα με αμιγές γράμμα ή συνδυασμό γραμμάτων, κλπ. Το μόρφημα γίνεται αντιληπτό ως ενιαία οντότητα, γιατί είτε δεν αναλύεται σε άλλες απλούστερες μονάδες, είτε αναλύεται, αλλά σε μονάδες που από μόνες τους δεν έχουν καμιά σημασία.

Στη γλώσσα διακρίνουμε την επιφανειακή και τη βαθιά δομή. Η επιφανειακή δομή είναι η δομή που έχει η γλώσσα κατά τη χρήση της και αφομοιώνεται αυτόματα και εμπειρικά από το παιδί. Η επιφανειακή δομή υπόκειται σε άμεση αντίληψη μέσω του επικοινωνιακού καναλιού και αποθηκεύεται στον εγκέφαλο ως έχει. Το παιδί ανακαλεί πάντα τα γλωσσικά σημεία και τα τοποθετεί αυτόματα –εννοείται ότι κάνει σφάλματα στην αρχή, όπως θα δούμε αργότερα– με τη σειρά που τα έχει προηγουμένως αντιληφθεί.

Η βαθιά δομή, όμως, δεν φαίνεται, δεν είναι άμεσα υποκείμενη στην εμπειρία, γιατί αναφέρεται στους μηχανισμούς δομής της γλώσσας, και αφορά τη γνώση, την εσωτερική κατοχή της γλώσσας. Με την κατάλληλη εκπαίδευση και με τη σωστή χρησιμοποίηση των γλωσσικών αποθεμάτων, το παιδί αποκτά σιγά σιγά γνώση των μηχανισμών της γλώσσας και αφομοιώνει μόνο του τη βαθιά δομή. Το σημείο όπου το παιδί αφομοιώνει τη βαθιά δομή της γλώσσας είναι πολύ σημαντικό, γιατί εδραιώνει τον λόγο, με συνέπεια το παιδί να χειρίζεται τη γλώσσα του αυτοδύναμα και δημιουργικά, έχοντας πια μεταπηδήσει από το εμπειρικό στο διανοητικό επίπεδο επικοινωνίας.

3.4 Νοηματική, ομιλουμένη και γραφομένη γλώσσα

Όπως είδαμε, ανάλογα με το επικοινωνιακό κανάλι εξωτερικεύσής της, η γλώσσα παρουσιάζεται με τρία διάκριτα μοντέλα: τη νοηματική, την ομιλουμένη και τη γραφομένη γλώσσα, οι οποίες περαιτέρω διαχωρίζονται στις πολυάριθμες «εθνικές γλώσσες» που επικρατούν στον πλανήτη μας. Σε μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση των τριών αυτών μοντέλων διαπιστώνουμε αμέσως ότι η γραφομένη γλώσσα παρουσιάζει δυο σημαντικές διαφορές από τη νοηματική και την ομιλουμένη: (α) δεν γίνεται αντιληπτή ή εκφράσιμη μέσω αυθορμητών φυσιολογικών εκδηλώσεων και (β) έχει διάρκεια μέσα στο χρόνο. Η ανάπτυξη της γραφομένης γλώσσας προϋποθέτει την ανάπτυξη είτε της νοηματικής είτε της ομιλουμένης, και γιαυτό άλλωστε η γραφή επινοήθηκε σε αρκετά μεταγενέστερο στάδιο της ιστορίας του ανθρώπου, με μοναδικό σκοπό να προσδώσει στη γλώσσα διάρκεια μέσα στο χρόνο. Η γραφή όμως συντέλεσε στη ραγδαία πνευματική εξέλιξη της ανθρωπότητας ακριβώς γιατί έχει διάρκεια και προσφέρει σε κάθε γενιά συσσωρευμένη εμπειρία και σοφία από το παρελθόν, έτσι ώστε κάθε άνθρωπος να έχει σε κάθε στιγμή του χρόνου περισσότερα εφόδια και να μην ξεκινά πάντα από την αρχή. Προς το παρόν δεν έχουμε κανένα πρόβλημα εδώ, και δεν θα ασχοληθούμε περισσότερο με τη γραφομένη γλώσσα, αλλά θα εμβαθύνουμε στη νοηματική και στην ομιλουμένη, ως αντιλήψεις και εκφράσιμες μέσω αυθορμητών φυσιολογικών διεργασιών.

Η πρώτη αντίδραση του παιδιού στο περιβάλλον του είναι η κίνηση, η οποία και αποτελεί την πρώτη ενστικτώδη προσπάθεια να επικοινωνήσει. Το παιδί κουνάει τα χέρια και τα πόδια του, στρέφει το κεφάλι, κλπ. Η μητέρα ανταποκρίνεται με κίνηση: αγκαλιάζει το παιδί, το νταντεύει, το φιλάει. Όλα αυτά καταγράφονται με άφθαστη συνέπεια στον παιδικό εγκέ-

φαλο, παρόλο που ακόμα δεν είναι σε θέση ο εγκέφαλος να τα αναγνωρίσει. Υπάρχει ήχος και φως, αλλά δεν επεξεργάζονται. Αμέσως μετά αναπτύσσεται η όραση: το παιδί αρχίζει να βλέπει, αντικρύζει το πρόσωπο της μητέρας, χαμογελάει. Η μητέρα του κουνάει το χέρι της, του παρουσιάζει ένα παιχνιδάκι. Το παιδί ανταποκρίνεται με χαμόγελο, κουνώντας τα χέρια και τα πόδια του. Στο σημείο αυτό αρχίζει η θεμελίωση της νοηματικής γλώσσας μέσω του οπτικοκινητικού καναλιού επικοινωνίας.

Μετά από λίγο καιρό το παιδί αρχίζει να αντιδρά στο ήχο. Συλλαμβάνει τα ακουστικά ερεθίσματα και αποκρίνεται σ' αυτά πρώτα με κίνηση και μετά με ψέλλισμα. Η φωνή του, που ήταν πριν ασχημάτιστη, αρχίζει τώρα να παίρνει μορφή. Η μητέρα του μιλάει συνεχώς, κουνώντας το παράλληλα και προσφέροντάς του παιχνίδια. Εδώ υπάρχει ένα ανακάτωμα, μια σύζευξη του οπτικοκινητικού και του ακουστικοφωνητικού καναλιού επικοινωνίας: το προεμφανισμένο οπτικοκινητικό κανάλι βοηθάει στην ωρίμανση του ακουστικοφωνητικού καναλιού. Επειδή δε στο περιβάλλον του παιδιού επικρατεί, από άποψη γλώσσας, το ακουστικοφωνητικό κανάλι επικοινωνίας, το παιδί αναπτύσσει γλώσσα σχεδόν αποκλειστικά μέσω αυτού του καναλιού και εμπεδώνει την ομιλουμένη γλώσσα. Το οπτικοκινητικό κανάλι περιορίζεται απλώς στη μη γλωσσική επικοινωνία και στην επαφή με το φυσικό περιβάλλον. Επανεργοποιείται αργότερα, κατά την ανάπτυξη της γραφομένης γλώσσας πάνω στο υπόδαθρο της ομιλουμένης, αλλά η επανεργοποίησή του δεν είναι πια αυθόρμητη, αλλά συνειδητή. Η διωματική μητρική γλώσσα του παιδιού είναι η ομιλουμένη.

Ας θεωρήσουμε τώρα την περίπτωση ενός τυφλού παιδιού. Η απώλεια της όρασης του αποκόπτει κατά 83% την επαφή με το φυσικό του περιβάλλον, δεν αποκόπτει όμως καθόλου την ανταλλαγή μέσω του ακουστικοφωνητικού καναλιού επικοινωνίας, με αποτέλεσμα το τυφλό παιδί να αναπτύσσει ομιλουμένη γλώσσα, όπως και το παιδί που βλέπει. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι στην περίπτωση τυφλού παιδιού μεταβάλλονται μεν αισθητά οι φυσικές συνθήκες, αλλά δεν μεταβάλλονται καθόλου οι επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος.

Αν τώρα, θεωρήσουμε ότι από το φυσικό περιβάλλον, όπως το αντιλαμβάνεται το παιδί, απουσιάζει ο ήχος ή τουλάχιστον δεν γίνεται αντιληπτός ως επαρκώς διαμορφωμένα ηχητικά ερεθίσματα για να χρησιμεύσουν στην ανάπτυξη της ομιλουμένης γλώσσας, τότε η μοναδική απομένουσα δυνατότητα είναι η ανάπτυξη της γλώσσας μέσω του οπτικοκινητικού καναλιού. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, οι επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος δεν καλύπτουν τις ανάγκες του κωφού παιδιού, με αποτέλεσμα την εμφάνιση διαταραχών της επικοινωνίας, οι οποίες, όπως αναφέραμε σε προηγούμενο σημείο, μπορεί να καταστούν μη αντιστρεπτές.

Εδώ αξίζει να αναφερθεί το πόσο ρευστή και μεταλλάξιμη είναι η σχέση του ανθρώπου προς το περιβάλλον του, και πόσο εσφαλμένη είναι η αποδοχή μιας καθιερωμένης σχέσης ως δεδομένης και αυταπόδεικτης. Από τη σύντομη θεωρητική ανάλυση που κάναμε τώρα, προκύπτει το συμπέρασμα ότι το κωφό παιδί αναπτύσσει γλώσσα χρησιμοποιώντας τη νοηματική γλώσσα ως μοντέλο εξωτερικεύσεως. Η νοηματική γλώσσα, ως άμεσα αντιλήψιμη εμπειρικό μοντέλο, είναι εντελώς ισοδύναμη με την ομιλουμένη, γιατί οδηγεί στην εδραίωση εσωτερικής γλώσσας και στη θεμελίωση του λόγου, του ίδιου ακριβώς λόγου που θεμελιώνεται με την ομιλουμένη γλώσσα στο ακούον παιδί.

Στην πραγματικότητα, όμως, η ανθρώπινη κοινωνία δεν έχει δεχτεί ακόμα το απλούστατο αυτό συμπέρασμα, επειδή δεν

αναγνωρίζει τη νοηματική γλώσσα ως ισοδύναμο εμπειρικό μοντέλο εξωτερικής, δεν τη θεωρεί καν γλώσσα. Γιατί; Γιατί, απλούστατα, η ανθρωπότητα έχει πέσει στην παγίδα της αποδοχής μιας καθιερωμένης σχέσης ως αυταπόδεικτης. Αποδέχεται σαν δεδομένη την καθιέρωση της ομιλούμενης γλώσσας και δεν αναρωτιέται γιατί έχει επικρατήσει η ομιλουμένη, όταν μάλιστα είναι διαπιστωμένο, ότι η νοηματική γλώσσα προηγήθηκε χρονολογικά της ομιλουμένης, και, εκτός ίσως για λόγους οικονομίας –επειδή ο άνθρωπος των παλαιότερων χρόνων έπρεπε να επικοινωνεί ενώ ταυτόχρονα είχε τα χέρια του απασχολημένα με κάποια εργασία– δεν υπάρχει απολύτως καμιά θεωρητική απόλυτη αιτία που να δικαιολογεί την επικράτηση της ομιλουμένης απέναντι στη νοηματική γλώσσα, όταν και οι δυο θα μπορούσαν να έχουν ισοεπικρατήσει.

Ένα δεύτερο σφάλμα που διαπράττουν οι περισσότεροι είναι η αιτιολόγηση της νοηματικής γλώσσας σε σχέση με την κώφωση. Υπάρχει γενικά η εσφαλμένη αντίληψη ότι επειδή κάποιος είναι κωφός χρησιμοποιεί «τα νοήματα» γιατί του είναι πιο εύκολο. Λαμβανομένου δε του ότι ο κωφός θεωρείται ακόμα δυστυχώς από μεγάλη μερίδα της κοινωνίας ως παθολογικό άτομο, οποιαδήποτε φυσιολογική εκδήλωση που απορρέει από την κώφωση, όπως είναι και η εκμάθηση και χρήση της νοηματικής γλώσσας, θεωρείται εκ των προτέρων παθολογική.

Η νοηματική γλώσσα, όμως, δεν απορρέει αυτή καθαυτή από την κώφωση. Απλώς είναι η φυσική γλώσσα που προϋπάρχει, όπως και η ομιλουμένη, οποιασδήποτε κατάστασης. Σε περίπτωση κώφωσης, η νοηματική γλώσσα αξιοποιείται, καθισταμένη το μοναδικό φυσικό μέσον προς ανάπτυξη του λόγου, γιατί εξασφαλίζει την απόλυτη κάλυψη των επικοινωνιακών αναγκών του κωφού παιδιού. Κάτω από αυτό το θεωρητικό πρίσμα μπορεί η νοηματική να γίνει αποδεκτή ως φυσική γλώσσα του κωφού ατόμου, επειδή μπορεί να αναπτυχθεί μέσα του μέσω αυθορμητών φυσιολογικών διεργασιών.

Το κωφό παιδί, λοιπόν, αναπτύσσει λόγο φυσιολογικά μέσω της νοηματικής γλώσσας, αποθηκεύοντας αρχικά την επιφανειακή δομή της και εμπεδώνοντας κατόπιν τη βαθιά δομή. Στο σημείο αυτό μπορεί να λάβει χώρα γλωσσικός μετασχηματισμός, κατά τον οποίο το κωφό παιδί αναπτύσσει τη γραφόμενη και την ομιλουμένη γλώσσα πάνω στο υπόβαθρο της νοηματικής γλώσσας. Τονίζουμε ότι ο μετασχηματισμός αυτός γίνεται συνειδητά, και φυσικά δεν είναι διωματικός, είναι όμως θεωρητικά δυνατός, γιατί υπάρχει ήδη ο λόγος, ο οποίος κατευθύνει συνειδητά την εκμάθηση της ομιλουμένης μέσω ακουστικοοπτικού μετασχηματισμού. Αργότερα θα αναφερθούμε στο θέμα αυτό, αλλά πρώτα θα διερευνήσουμε τη δομή και τη λειτουργία της νοηματικής γλώσσας, για να καταδειχτεί ότι η νοηματική, όπως και η ομιλουμένη, διέπεται από τις ίδιες γλωσσικές αρχές, αλλά και ότι παρουσιάζει θεμελιώδεις διαφορές όσον αφορά τους μηχανισμούς επέκτασης και ανασύζευξης των μονάδων της προς τη δημιουργία νέων γλωσσικών μορφών.

3.5 Νοηματική γλώσσα: δομή και λειτουργία

Στην ομιλουμένη γλώσσα το γλωσσικό σημείο είναι η λέξη, η οποία αποτελείται από καθορισμένη σειρά φωνημάτων κατά παράθεση. Στη νοηματική γλώσσα το γλωσσικό σημείο είναι ένας συνδυασμός νοημάτων των χεριών, συνοδευόμενος πάντοτε από ορισμένες εκφράσεις του προσώπου και, σπανιότερα, του σώματος. Τα νοήματα αποτελούν τα τεμαχιακά στοιχεία της νοηματικής γλώσσας και οι εκφράσεις του προσώπου και του σώματος αποτελούν τα υπερτεμαχιακά στοιχεία. Ανάλογα ορίζονται τα τεμαχιακά και τα υπερτεμαχιακά στοιχεία στην ομι-

λουμένη γλώσσα: τεμαχιακά είναι τα φωνήματα και ο αυστηρά καθορισμένος τρόπος, με τον οποίο αυτά αρθρώνονται, ενώ τα υπερτεμαχιακά είναι π.χ. η ένταση της φωνής, ο τόνος, ο ρυθμός της ομιλίας, κλπ. Τα υπερτεμαχιακά στοιχεία έχουν σκοπό να καλύψουν ορισμένες αδυναμίες των τεμαχιακών και να προσδώσουν έμφαση και χρώμα στη γλώσσα.

Το νόημα μπορεί να συνίσταται σε ένα, δυο, τρία ή τέσσερα από τα ακόλουθα τέσσερα θεμελιώδη φυσιολογικά στοιχεία: (α) τη χειρομορφή, δηλαδή το σχήμα που λαμβάνουν τα χέρια στο χώρο, (β) τη θέση, δηλαδή το σημείο του χώρου, όπου τοποθετούνται τα χέρια, (γ) την κίνηση και (δ) τον προσανατολισμό, δηλαδή την κατεύθυνση της κίνησης μέσα στο χώρο. Ο συνδυασμός των νοημάτων που μας δίνει ένα δεδομένο γλωσσικό σημείο υποχρεωτικά εμπεριέχει και τα τρία πρώτα στοιχεία· το τέταρτο, δηλαδή ο προσανατολισμός, υπάρχει μόνο εκεί όπου επιβάλλεται να καθοριστεί η σχέση υποκειμένου – αντικειμένου.

Στην ομιλουμένη γλώσσα, η επέκταση και ανασύζευξη γλωσσικών σημείων προς τη δημιουργία παραγώγων γίνεται με τον μηχανισμό της προσάρτησης φωνημάτων –προθεμάτων ή επιθεμάτων– σε μια ήδη υπάρχουσα λέξη. Στη νοηματική γλώσσα η επέκταση και η ανασύζευξη γίνονται με μηχανισμούς εσωτερικής μεταβολής και συγκόλλησης ολόκληρων γλωσσικών σημείων. Με μια ελαφριά, αλλά παρατηρήσιμη μεταβολή π.χ. της κίνησης ή της θέσης, έχουμε αυτόματα ένα παράγωγο γλωσσικό σημείο, ενώ με συγκόλληση δυο γλωσσικών σημείων έχουμε ένα τρίτο, με εντελώς καινούργια σημασία.

Το κλιτικό σύστημα της νοηματικής γλώσσας, μέσω του οποίου καθορίζονται οι πτώσεις των ουσιαστικών και των επιθέτων, οι χρόνοι των ρημάτων και οι εγκλίσεις τους, είναι εντελώς διαφορετικό από το κλιτικό σύστημα της ομιλουμένης, ως διαφορετική είναι και η κατάταξη των ονομάτων και των ρημάτων.

Οι μεταβολές των ρημάτων ως προς την έγκλιση και τον χρόνο, καθώς επίσης και οι αντωνυμίες, οι σύνδεσμοι και οι προθέσεις, ενσωματώνονται στα προηγούμενα και στα επόμενα νοήματα με μηχανισμούς εσωτερικής μεταβολής. Η εναλλαγή υποκειμένου και αντικειμένου σε μια πρόταση διατυπώνεται ως εναλλαγή στον προσανατολισμό των γλωσσικών σημείων, ενώ στη σύνδεση των διαφόρων προτάσεων μεταξύ τους σημαντικότερο ρόλο διαδραματίζουν και τα υπερτεμαχιακά στοιχεία της νοηματικής, ίσως σημαντικότερο από τον αντίστοιχο ρόλο των υπερτεμαχιακών στοιχείων της ομιλουμένης.

Τέλος, πρέπει να τονισθεί η ισχυρή αλληλεξάρτηση των προτάσεων μέσα σε ένα «κείμενο» νοηματικής γλώσσας. Προκειμένου περί ομιλουμένης γλώσσας, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί η ίδια πρόταση σε μια ποικιλία περιστάσεων. Στη νοηματική γλώσσα, αντίθετα, αυτό είναι σπανιότατο, και κατά κανόνα η πρόταση εκφέρεται ελαφρά μεταλλαγμένη, ανάλογα με την περίπτωση.

Όταν επικοινωνούν με τη νοηματική γλώσσα δυο άτομα, ο δέκτης στρέφει την προσοχή του στο πρόσωπο του εκτομπού και αντιλαμβάνεται τα νοήματα με την περιφερειακή όραση. Αυτό είναι φυσικό, γιατί οι μεταβολές στην έκφραση του προσώπου, οι οποίες υποδηλώνουν τα υπερτεμαχιακά στοιχεία, έχουν πολύ μικρότερη έκταση απ' ό,τι οι μεταβολές των νοημάτων, και γι' αυτό γίνονται αντιληπτές μόνο με την κεντρική όραση. Τα δε νοήματα γίνονται όσο το δυνατό πλησιέστερα προς το πρόσωπο.

Η νοηματική γλώσσα διαχωρίζεται σε επιμέρους εθνικές νοηματικές γλώσσες, όπως Αμερικάνικη, Γαλλική, Αγγλική, Ελληνική, κλπ., στις οποίες παρατηρούνται διάλεκτοι και ι-

διώματα, όπως ακριβώς και στην εξάπλωση των εθνικών ομιλουμένων γλωσσών. Επίσης έχει λάβει χώρα μέχρι σήμερα σε μεγάλο ποσοστό αλληλοδανεισμός ανάμεσα στις εθνικές νοηματικές γλώσσες, με συνέπεια να καθίσταται ευκολότερη η επικοινωνία μεταξύ αλλοεθνών κωφών παρά μεταξύ αλλοεθνών ακουόντων, οι οποίοι δεν γνωρίζουν ο ένας τη γλώσσα του άλλου. Υπάρχει φυσικά και Διεθνής Νοηματική Γλώσσα, η οποία έχει καθιερωθεί συμβατικά από τους ίδιους τους κωφούς.

Οι διάφορες εθνικές νοηματικές γλώσσες δεν είναι τελειοποιημένες στον ίδιο βαθμό, γιατί σκοντάφτουν ακόμα, άλλη λιγότερο και άλλη περισσότερο, στην άγνοια και στην αντίδραση των εθνικών κοινοτήτων, οι οποίες δεν έχουν την πρόθεση να αναλάβουν γλωσσολογικές έρευνες για την εξακρίβωση και τη διατύπωση της βαθιάς δομής κάθε εθνικής νοηματικής γλώσσας. Μοναδική, ίσως, εξαίρεση αποτελεί η Αμερικανική Νοηματική Γλώσσα, η οποία έχει αναγνωρισθεί και κατοχυρωθεί δια νόμου ως ισότιμη με την ομιλουμένη –στην περίπτωσή μας την Αγγλική– έχοντας θεμελιωθεί γλωσσολογικά από τις έρευνες επιφανών πρωτοπόρων –κωφών και ακουόντων– και τελειοποιηθεί σε σημαντικά μεγάλα βαθμό. Το παράδειγμα αυτό ακολουθεί η Σουηδία, και τελευταία η Σκωτία και η Γερμανία. Σίγουρα μπορεί να προδικάσει κανείς ότι στο μέλλον η επιστήμη της Γλωσσολογίας θα έχει διευρύνει σημαντικά το ερευνητικό της πεδίο, που μέχρι σήμερα περιοριζόταν στην ομιλουμένη και γραφομένη γλώσσα.

3.6 Γλωσσικός μετασχηματισμός

Θεωρητικά είναι δυνατή η εύρεση κανόνων αντιστοιχίας, μέσω των οποίων καθίσταται δυνατή η ανάπτυξη ενός μοντέλου εξωτερίκευσης της γλώσσας πάνω στο υπόδαθρο ενός άλλου ήδη ανεπτυγμένου μοντέλου. Τέτοιοι κανόνες αντιστοιχίας είναι γνωστοί και χρησιμοποιούνται ευρύτατα στην εκμάθηση της γραφομένης γλώσσας πάνω στο υπόδαθρο της ομιλουμένης. Με τους κανόνες αυτούς καθίσταται δυνατή η διενέργεια γλωσσικού μετασχηματισμού, με τον οποίο η γλώσσα γίνεται αντιληψίμη και εκφράσιμη μέσω άλλου καναλιού επικοινωνίας.

Στην περίπτωση που η γλώσσα έχει αναπτυχθεί και τελειοποιηθεί μέσω του οπτικοκινητικού καναλιού επικοινωνίας, ενώ υπήρχε η δυνατότητα να αναπτυχθεί εξίσου μέσω του ακουστικοφωνητικού καναλιού, οι κανόνες αντιστοιχίας βρίσκονται εύκολα και ο γλωσσικός μετασχηματισμός από τη νοηματική στην ομιλουμένη γλώσσα είναι σχετικά γοργός. Παράδειγμα αποτελούν τα ακούντα παιδιά κωφών γονεών, τα οποία αναπτύσσουν τη νοηματική σαν διωματικά μητρική τους γλώσσα, και αμέσως μετά (ή σχεδόν παράλληλα, αλλά με κάποια καθυστέρηση) αναπτύσσουν την ομιλουμένη.

Στην περίπτωση κωφού παιδιού δεν υπάρχει η δυνατότητα ανάπτυξης της γλώσσας μέσω του ακουστικοφωνητικού καναλιού. Είναι, λοιπόν, ενδιαφέρον να θεωρήσουμε την περίπτωση γλωσσικού μετασχηματισμού από την ήδη ανεπτυγμένη νοηματική στη γραφομένη και στην ομιλουμένη γλώσσα.

Λαμβανομένων υπόψη των δυνατοτήτων του κωφού ατόμου –που προϋποτίθεται ότι κατέχει ήδη τη βαθιά τομή της νοηματικής γλώσσας που χρησιμοποιεί– και στην ιδανική περίπτωση που ο δάσκαλος γνωρίζει απόλυτα και τα τρία γλωσσικά μοντέλα (περίπτωση που δυστυχώς στην πράξη είναι σπάνια), η μετάδοση στη γραφομένη και την ομιλουμένη γλώσσα είναι θέμα χρόνου. Χρησιμοποιώντας τους κανόνες μετασχηματισμού, η νοηματική γλώσσα μεταφέρεται σε οπτική μεταλλαγμένη μορφή στο χαρτί ή στα χείλη του ομιλητή. Η χειλεανάγνωση (οπτικό ανάλογο της ακουστικής αντίληψης) τότε μόνο είναι δυνα-

τή, όταν προϋπάρχει η γνώση των εννοιών μέσα στο μυαλό του κωφού παιδιού. Φυσικά χρειάζεται κατάλληλη εξάσκηση και μεγάλη προσοχή, γιατί το συντακτικό και η γραμματική της ομιλουμένης γλώσσας είναι εντελώς διαφορετικά από το συντακτικό και τη γραμματική της νοηματικής γλώσσας. Στη συνέχεια θα δούμε τι γίνεται στην πράξη και θα αναλύσουμε τα προβλήματα που ανακύπτουν, όταν προσπαθούμε να εφαρμόσουμε τα θεωρητικά μας συμπεράσματα, προτείνοντας καθαρές λύσεις.

4. ΤΟ ΦΩΤΕΙΝΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΑΙ Η ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

4.1 Ιδανικό διάγραμμα της αγωγής του κωφού παιδιού

Μέχρι τώρα αναπτύξαμε θεωρητικά, και χωρίς να πάρουμε καμία ιδεολογική τοποθέτηση, την επικοινωνία και τη γλώσσα σε συνάφεια με το κωφό παιδί, και καταλήξαμε σε λογικά συμπεράσματα που δεν επιδέχονται αντίρρηση σε θεωρητικό επίπεδο. Με βάση τους συλλογισμούς αυτούς είναι δυνατόν να καταστρώσουμε ένα ιδανικό διάγραμμα της αγωγής του κωφού παιδιού, με στόχο να πλάσουμε έναν ολοκληρωμένο άνθρωπο με κοινωνική συνείδηση και πνευματικά εφόδια ικανά να τον οδηγήσουν στην αυτογνωσία και στην αρμονία ανάμεσα σ' αυτόν και στο περιβάλλον.

Ένα παιδί γεννιέται. Λίγο καιρό μετά από τη γέννησή του ο γιατρός κάνει τη διάγνωση: κώφωση. Από το σημείο αυτό και μετά, όλα είναι θέμα κατάλληλης αγωγής και εκπαίδευσης, με πρωταρχικό θήμα την τροποποίηση των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος.

Η τροποποίηση αυτή προϋποθέτει ορισμένες αποφάσεις που πρέπει να πάρουν οι γονείς, οι οποίοι, ακούοντας κατά το μεγαλύτερο μέρος, έχουν ανάγκη να ξεπεράσουν το πρώτο σοκ και να προετοιμασθούν κατάλληλα. Όταν οι γονείς είναι οι ίδιοι κωφοί, δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα, γιατί η τροποποίηση των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος έχει ήδη γίνει.

Οι γονείς οφείλουν να πάρουν απόφαση, ότι το παιδί τους είναι κωφό και να το δεχτούν όπως είναι, χωρίς προκαταλήψεις και ψεύτικες ελπίδες. Το μυαλό του παιδιού τους είναι καθόλα ισοδύναμο με το μυαλό οποιουδήποτε ακούοντος παιδιού. Έχοντας πάρει την απόφαση αυτή, προχωρούν στην τροποποίηση του επικοινωνιακού περιβάλλοντος, που είναι πρώτα πρώτα η εκμάθηση της νοηματικής γλώσσας εκ μέρους τους σε κατάλληλα συμβουλευτικά και επιμορφωτικά κέντρα.

Παράλληλα οι γονείς προσφέρουν στο κωφό παιδί τους όσο το δυνατόν περισσότερα οπτικά ερεθίσματα, ανάλογα φυσικά με την ηλικία του και σε βαθμό που να επιτρέπει στο παιδί να τα αφομοιώσει και να αποκριθεί σ' αυτά. Αντιμετωπίζουν το παιδί χωρίς άγχος και υπερβολική τρυφερότητα. Το παιδί πρέπει να νιώθει φυσικά τη στοργή και τη σιγουριά, χωρίς όμως να του δημιουργείται η εντύπωση ότι έχει κάτι το ιδιαίτερο και γιαυτό το παρακαίδευσουν. Μαθαίνει να ζυγιάζει τη συμπεριφορά των γονέων του και να εκτιμά τη δικιά του. Οι γονείς το φέρνουν σε επαφή με την κοινότητα των κωφών, όπου το επικοινωνιακό περιβάλλον του παιδιού διευρύνεται αισθητά.

Η επικοινωνία μέσω της νοηματικής γλώσσας κλιμακώνεται σταδιακά και οριστικοποιείται μέχρι τα έξη-εφτά χρόνια του παιδιού. Στο σημείο αυτό το κωφό παιδί βρίσκεται στην ίδια μοίρα με το ακούον παιδί. Έχει την ίδια εικόνα του φυσικού περιβάλλοντος, τις ίδιες διαπροσωπικές σχέσεις – μέσα στην

κοινότητα των κωφών, όπου έχει αποδεχτεί την κώφωσή του σαν κάτι το φυσικό – και αντιμετωπίζει το μέλλον με ενδιαφέρον και κέφι για μάθηση. Έχει αναπτύξει εσωτερική γλώσσα με ηρεμία και φυσικότητα. Έχει επίγνωση της ύπαρξης των «άλλων», των ακουόντων, και του ότι αυτοί επικοινωνούν με τον δικό τους τρόπο, χωρίς αυτό να το ενοχλεί, μια και επικοινωνεί πλήρως στο δικό του περιβάλλον. Έχει αποδεχτεί την ταυτότητά του και είναι επηρεασμένο από τις αξίες και τα ενδιαφέροντα που κυριαρχούν στην κοινότητά του.

Εννοείται ότι όλο αυτό το διάστημα οι γονείς διατηρούν συχνή επαφή με ειδικευμένο προσωπικό των συμβουλευτικών κέντρων, κι έτσι βρίσκεται πάντα η λύση σε ενδεχόμενα προβλήματα που ανακύπτουν κατά την αγωγή του παιδιού τους. Τα κέντρα αυτά διαθέτουν ολόκληρο επιτελείο από εκπαιδευτικούς, κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους και φυσικά, ανάμεσά τους υπάρχουν υποχρεωτικά και κωφοί.

Τώρα έρχεται η στιγμή να πάει το κωφό παιδί στο σχολείο του, ειδικά μελετημένο και εξοπλισμένο με έμπυχο και άψυχο υλικό. Εκεί το περιμένουν τέλεια καταρτισμένοι δάσκαλοι, που γνωρίζουν και τα τρία μοντέλα της γλώσσας, και του προσφέρουν σιγά σιγά ένα καινούργιο κόσμο από γνώσεις. Χρησιμοποιώντας τους κανόνες γλωσσικού μετασχηματισμού, οι δάσκαλοι εισάγουν το παιδί στη γραφομένη και στην ομιλουμένη γλώσσα. Με την πεποίθηση ότι οι «άλλοι» σέβονται και αναγνωρίζουν τη γλώσσα του, το κωφό παιδί δεν έχει αντίρρηση να μάθει τη γλώσσα των «άλλων», αφού μάλιστα είναι κάτι καινούργιο γιαυτό. Και ξέρουμε όλοι μας, ότι κάθε τι το καινούργιο γοητεύει και ερεθίζει το παιδί αρκεί να του το προσφέρουμε σωστά, με τον τρόπο που εκείνο μπορεί να το απομειώσει και να το επεξεργαστεί.

Η γνωστική ανάπτυξη του παιδιού προχωράει. Έχοντας επίγνωση της βαθιάς δομής της νοηματικής γλώσσας, και καθοδηγούμενο προσεκτικά από τους δασκάλους του, το παιδί δάξει από μόνο του προσπάθειες να κατανοήσει τη γραφομένη γλώσσα. Με τη βοήθεια της γραφομένης αναπτύσσει την ομιλουμένη, πρώτα με προσπάθεια αντίληψης των οπτικών ειδώλων των ακουστικών εννοιών με χειλεανάγνωση και μετά με προσπάθεια άρθρωσης των ακουστικών φθόγγων με ορθοφωνία. Η επιτυχία του παιδιού στη γραφομένη γλώσσα είναι πιο σίγουρη από την επιτυχία του στην ομιλουμένη, αλλά και πάλι η επιτυχία του στην ομιλουμένη εξαρτάται από τις προσωπικές του δυνατότητες. Τονίζουμε ότι, όσο κι αν τελειοποιηθεί η ομιλουμένη γλώσσα του κωφού παιδιού, ποτέ δεν θα καταστεί ίδια με την ομιλουμένη γλώσσα του ακούοντος, κι αυτό γιατί το κωφό παιδί δεν μπορεί ν' ακούσει τη φωνή του και να αναγνωρίσει τα υπερτεμαχιακά στοιχεία της ομιλουμένης γλώσσας. Αυτό όμως δεν έχει καμιά σημασία. Το παιδί ενθουσιάζεται, όταν συνειδητοποιεί πως μπορεί να επικοινωνήσει με τους «άλλους» και να μάθει, έστω συνειδητά, την κουλτούρα τους.

Το κωφό παιδί γίνεται αναπόφευκτα δίγλωσσο άτομο μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όπου η διγλωσσία αφορά τη χρήση δυο γλωσσικών μοντέλων, της νοηματικής και της ομιλουμένης, αφού εκ προοιμίου η γραφομένη θεωρείται κοινή και για τους κωφούς και για τους ακούοντες. Διατηρεί όμως τη νοηματική σαν διωματικά μητρική του γλώσσα, και επικοινωνεί διωματικά μέσα στην κοινότητα των κωφών. Η επικοινωνία του με την ομιλουμένη είναι συνειδητή και κατευθυνόμενη· ποτέ δεν είναι αυθόρμητη κι ούτε θα γίνει. Εδώ συμβαίνει ακριβώς το αντίστροφο αυτού που συμβαίνει στην περίπτωση ακούοντος ατόμου που μαθαίνει τη νοηματική γλώσσα: παρόλο που μπορεί θεωρητικά να την μάθει τέλεια, στην πράξη ποτέ δεν θα τη χρησιμοποιήσει αυθόρμητα, αλλά μόνο συνειδητά,

γιατί η μητρική του γλώσσα θα είναι πάντα η ομιλουμένη.

Τώρα το κωφό παιδί έχει γίνει ένα άτομο ολοκληρωμένο. Ισορροπημένο πνευματικά και συναισθηματικά, με την επίγνωση ότι αναγνωρίζεται, είναι σε θέση να χαράξει την πορεία του προς το μέλλον. Τα εμπόδια που του έβαζε στην αρχή η κώφωση ξεπεράστηκαν με κατάλληλη αγωγή και εκπαίδευση. Η επικοινωνία και η γλώσσα εδραιώθηκαν. Ο λόγος του αναπτύχθηκε. Το άτομο αυτό είναι πια ενταγμένο στην κοινωνία από κάθε άποψη. Ο κύκλος έκλεισε.

Αυτό το θεωρητικό διάγραμμα, απόλυτα τεκμηριωμένο λογικά, έχει παρατηρηθεί σπανιότατα στην πράξη. Τι συμβαίνει; Μήπως είναι απλώς μια ουτοπία που δεν αξίζει να τη συζητάμε; Ή μήπως υπάρχουν ακόμα σκόπιμα ή μη σκόπιμα εμπόδια που αναστέλλουν την εφαρμογή της θεωρίας στην πράξη και δεν έχουν ακόμα εκλείψει; Η απάντηση θα δει μόνη της από αυτά που ακολουθούν.

4.2 Η τυραννία του παράλογου: προφορική μέθοδος

Αν θέλει κανείς να πάρει μια γεύση του παραλογισμού της ανθρώπινης κοινωνίας, δεν έχει παρά να ρίξει μια ματιά στη μέθοδο εκπαίδευσης του κωφού παιδιού που επικρατούσε από χρόνια και επικρατεί ακόμα και σήμερα στα περισσότερα κράτη της Υδρογείου. Αντικρύζοντας την κώφωση σαν κάτι που ταράζει την καθεστηκυία τάξη της, η κοινωνία σπεύδει με περισσή σπουδή και με πάθος νεοφώτιστου να τη «διορθώσει», να την «αποκαταστήσει». Στο όνομα μιας τυφλής και ισοπεδωτικής εξομώωσης, που έχει και το θράσος να την τιτλοφορεί «ένταξη», η κοινωνία παραλαμβάνει αυτά τα τρυφερά πλασματάκια, τα κωφά παιδιά, δίχως να τα ρωτήσει τι θέλουν, δίχως να νοιαστεί για τις ανάγκες και τα συναισθήματά τους, δίχως καν να αναλογισθεί τις ευθύνες της απέναντί τους, και τα πετά στην κυριολεξία σ' έναν ατέλειωτο κύκλο από ακουστικά, ορθοφωνίες, ασκήσεις άρθρωσης, χειλεανάγνωση, ένα αληθινό βασανιστήριο, μέσα από το οποίο τα κωφά παιδιά προβάλλουν τυραννισμένες φιγούρες, καταρρακωμένες, καταξεσχισμένες, σκέτοι λιλλιπούτειοι Σίσυφοι του εικοστού αιώνα, να σπρώχνουν συνέχεια το βράχο κι αυτός να ξαναπέφτει, και ν' αναρωτιούνται ποια τέλος πάντων κατάρρα τα καταδίκασε έτσι.

Τυφλή απ' το πάθος, ανίκανη να αναγνωρίσει μερικά απλά λογικά συμπεράσματα κι απρόθυμη να δεχτεί στους κόλπους της τα διαφορετικά άτομα, η κοινωνία «εκπαιδεύει» τα κωφά παιδιά με την προφορική μέθοδο, δαπανώντας άχρηστο χρόνο, κόπο και χρήμα, με την απατηλή ελπίδα να τα «εξομώσει» με κείνη. Και μόλις ένα καταταλαιπωρημένο κωφό παιδί καταφέρει μετά από εξαντλητικές προσπάθειες να αρθρώσει καθαρά μια πρόταση, αυτή το σηκώνει ψηλά θγάζοντας ιαχές θριάμβου, έχοντας δρει μια «απόδειξη» για την ορθότητα της μεθόδου της, χωρίς καν να καταδέχεται να ρίξει ένα βλέμμα στις στρατιές των ζωντανών νεκρών που μάταια περιμένουν την πολυπόθητη «ένταξη». Σκέτη απελπισία.

Το «επιχείρημα» της προφορικής μεθόδου, που όμως στην ουσία αποτελεί ιδεολογική παραδοχή αμφίβολου λογικού υποβάθρου, είναι ότι ο μόνος τρόπος για να ενταχθεί ένα κωφό άτομο στην κοινωνία αποτελεί την εκμάθηση της ομιλουμένης γλώσσας, διαφορετικά το κωφό παιδί δεν αναπτύσσει λόγο και παραμένει σε πρωτόγονη πνευματική κατάσταση. Απορρίπτοντας τη νοηματική γλώσσα, γιατί τη θεωρεί «εύκολο δρόμο» και «πιθηκισμούς», προσπαθεί να «αξιοποιήσει» τα υπολείμματα ακοής –που πάντα υπάρχουν– σε συνδυασμό με οπτική αντίληψη της ομιλουμένης γλώσσας (χειλεανάγνωση). Η προφορική μέθοδος βρίσκει πολύτιμη υποστήριξη και αρωγή εκ μέ-

ρους των γιατρών και των τεχνολόγων, οι οποίοι, τυλιγμένοι στο όραμα της θεραπείας της κώφωσης, κάνουν το ένα διάβημα μετά το άλλο για την αποκατάσταση της ακοής με διάφορες συσκευές, ακουστικά και χειρουργικές επεμβάσεις, με πρόσφατο δείγμα την τοποθέτηση κοχλιακών εμφυτευμάτων.

Η επιτυχία της προφορικής μεθόδου περιορίζεται μόνο στα βαρήκοα παιδιά, και σε ένα μικρό αριθμό κωφών που έχασαν την ακοή τους μετά από τα πέντε-έξι τους χρόνια. Το βαρήκοο παιδί δεν μας αφορά εδώ, γιατί, εφόσον τον παρασχεθεί κατάλληλο ακουστικό, είναι σε θέση να αντιληφθεί κανονικά την ομιλουμένη γλώσσα και να αποκριθεί σ' αυτήν. Αυτή είναι η διαφορά από το κωφό παιδί, το οποίο ουδέποτε είναι σε θέση να αντιληφθεί κανονικά την ομιλουμένη γλώσσα αποκλειστικά μέσω του ακουστικού καναλιού με οποιοδήποτε ακουστικό βοήθημα.

Τι γίνεται όμως με τις στρατιές των κωφών παιδιών, που είτε γεννήθηκαν κωφά είτε έχασαν την ακοή τους πριν από τα πέντε τους χρόνια; Στην καλύτερη περίπτωση η προφορική μέθοδος οδήγησε στη μαζική παραγωγή παιδιών-παταγάλων, που κουβαλάνε πάνω τους τις ενοχές των γονιών τους κι έχουν αυτά τα ίδια τεράστιες ψυχικές αναστολές, μην μπορώντας να ξεπεράσουν το τραύμα της προφορικής μεθόδου που τα απαγόρευσε να δεχτούν την ταυτότητά τους σαν κωφά, αλλά, αντίθετα τα παρώτρυνε να θεωρήσουν το ακούον άτομο σαν πρότυπο· τα παιδιά αυτά έχουν σταματήσει στην επιφανειακή δομή της ομιλουμένης γλώσσας, και επειδή αγνοούν τη βαθιά της δομή, δεν έχουν ανεπτυγμένο λόγο· το μυαλό τους μοιάζει με κασσέτα μαγνητοφώνου που αναπαράγει μηχανικά τις αποστηθισμένες λέξεις αντί να παράγει δημιουργικά έννοιες και ζωντανές σχέσεις. Όσο για τη χειρότερη περίπτωση, καλύτερα να μη μιλάμε· στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα κωφά θύματα της προφορικής μεθόδου αποφοιτούσαν από το Γυμνάσιο με ελλιπές γνώσεων Δημοτικού· οι γλωσσικές τους ικανότητες ήταν τραγικά ισχνές, κι όσο για τη νοηματική γλώσσα, επειδή κατά κανόνα τη μάθαιναν μετά από τα επτά τους χρόνια, δεν αποκτούσαν ποτέ τη βαθιά δομή της, μήτε συνειδητοποιούσαν τις δυνατότητες που τους πρόσφερε η φυσική τους γλώσσα.

Ας μην αναρωτιώνται, λοιπόν, οι «εγκέφαλοι» της προφορικής μεθόδου, γιατί το κωφό άτομο είναι ακόμα περιθωριοποιημένο, γιατί κοιτάζει με φθόνο τους «άλλους», γιατί απλώνει τα χέρια να βρει στήριγμα, ενώ ταυτόχρονα αποτραβιέται στο καβούκι του, γιατί έχει σκοτεινό μυαλό και παράξενα κίνητρα. Αυτοί οι ίδιοι φτάνει για την κατάντια των κωφών, γιατί οι ίδιοι οι «φωτοδότες» της εκπαίδευσης είναι ανισόρροποι· βαθιά μέσα τους φωλιάζει το σύμπλεγμα κατωτερότητας που τους σπρώχνει να δρουν τρόπο να εξουσιάζουν τους διαφορετικούς, τους «μη εντάξιμους» για να νιώθουν από τη μεριά τους ισχυρότεροι. Κοροϊδεύουν τον εαυτό τους με το πρόσχημα της ένταξης στην πλειονότητα, ενώ ταυτόχρονα καταλαβαίνουν ότι είναι ανίσχυροι να αναγνωρίσουν τις ανάγκες των διαφορετικών. Ο ολοκληρωμένος και ισορροπημένος άνθρωπος δέχεται τη διαφορά σαν δικαίωμα και σέβεται το δικαίωμα του διαφορετικού ατόμου να αναπτυχθεί σύμφωνα με τις δυνατότητες και τις ανάγκες του.

Ξαφνικά, απ' τα σκοτάδια τρεμόπαιξε μια αναλαμπή φωτός...

4.3 Η Ολική Επικοινωνία

Πριν από είκοσι περίπου χρόνια, ορισμένοι πραγματικά φωτισμένοι εκπαιδευτικοί κατάλαβαν ότι η προφορική μέθοδος δεν είχε αποτέλεσμα, και συνειδητοποίησαν ότι με την έν-

νοια προσαρμογή των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος νοείται η προσαρμογή του περιβάλλοντος στο κωφό παιδί κι όχι του παιδιού στο περιβάλλον. Η διαπίστωση αυτή, σε συνδυασμό με τη συνεργασία με την κοινότητα των κωφών, κυρίως στις ΗΠΑ, οδήγησε στη γέννηση μιας νέας φιλοσοφίας που προσέδωσε αματώδη άνοδο στην εκπαίδευση του κωφού παιδιού. Η νέα αυτή φιλοσοφία είναι γνωστή ως Ολική Επικοινωνία, και συνοψίζεται στην παροχή όλων των τρόπων επικοινωνίας στο κωφό παιδί, αφήνοντας απαρασάλευτο το δικαίωμά του να επιλέξει τον τρόπο που θέλει. Κεντρικός πυρήνας της Ολικής Επικοινωνίας είναι η αποδοχή και η χρήση της νοηματικής γλώσσας, μέσω της οποίας το κωφό παιδί αναπτύσσεται πνευματικά και ψυχικά.

Το μαρτύριο του Σίμφον φαίνεται πως τελειώνει. Μετά από λυσσαλέα αντίδραση προς την Ολική Επικοινωνία, η προφορική μέθοδος υποχωρεί σιγά σιγά. Στις ΗΠΑ έχουν ήδη εμφανισθεί τα πρώτα θετικά αποτελέσματα, που θα μπορούσαν ωστόσο να δρίσκονται πιο κοντά στην τελειότητα, αν είχε δοθεί έμφαση στη θεώρηση της Ολικής Επικοινωνίας σαν φιλοσοφίας μάλλον παρά σαν μέθοδο.

Ο σκοπός μιας οποιασδήποτε μεθόδου εκπαίδευσης υποτίθεται ότι είναι η ανάπτυξη της γλώσσας στο παιδί, μέσω της οποίας αναπτύσσεται και ο λόγος. Η προσοχή πρέπει να είναι συγκεντρωμένη στη γλώσσα αυτή καθαυτή του παιδιού, και όχι στην εξωτερική της απεικόνιση. Εδώ, όμως, φαίνεται ότι κάτι έχει παρεξηγηθεί, όσον αφορά την Ολική Επικοινωνία. Η μεγαλύτερη μερίδα των εκπαιδευτικών που δέχθηκαν την Ολική Επικοινωνία, την αντιμετώπισε σαν μέθοδο εκπαίδευσης και την προσαρμοσε στα μέτρα των εκπαιδευτικών περισσότερα παρά στα μέτρα των κωφών μαθητών. Εμφανίσθηκαν ένα σωρό τεχνητά συστήματα της ομιλουμένης γλώσσας κωδικοποιημένης μέσω της νοηματικής, το βασικότερο από τα οποία είναι η ακριβής μετάφραση της ομιλουμένης με νοήματα που ακολουθούν πιστά το συντακτικό της. Για την απόδοση των γραμματικών τυπολογικών σχέσεων επινοήθηκαν διάφορα τεχνητά «νοήματα», οι λεγόμενοι γραμματικοί δείκτες.

Όλα αυτά τα τεχνητά κατασκευάσματα, εκτός του ότι δεν ανταποκρίνονται στο πνεύμα της φιλοσοφίας της Ολικής Επικοινωνίας, αντανακλούν την προσκόλληση των εκπαιδευτικών στην ομιλουμένη γλώσσα και τη χρησιμοποίηση όλων των μη ομιλουμένων τρόπων επικοινωνίας ως μέσων «επαναφοράς» του κωφού παιδιού στην ομιλουμένη γλώσσα. Πέρα από αυτό, η προσφορά τεχνητών ερεθισμάτων προκαλεί σύγχυση στο παιδί, το οποίο δεν είναι σε θέση να επεξεργαστεί φυσιολογικά τα ερεθίσματα αυτά.

Επαναλαμβάνουμε ότι σκοπός δεν είναι η ανάπτυξη εκ των προτέρων της ομιλουμένης γλώσσας, αλλά η εν γένει ανάπτυξη της γλώσσας· όπως είδαμε σε προηγούμενο σημείο, η ανάπτυξη της γλώσσας στο κωφό παιδί διενεργείται με σταδιακή προσφορά της νοηματικής γλώσσας. Η ομιλουμένη θα έρθει μόνη της με κατάλληλη χρήση των κανόνων γλωσσικού μετασχηματισμού εκ μέρους των δασκάλων.

Υπάρχουν όμως ορισμένα στοιχειώδη προβλήματα. Πρώτα πρώτα είναι πολύ λίγοι οι εκπαιδευτικοί που γνωρίζουν τη νοηματική γλώσσα και είναι σε θέση να την προσφέρουν στο κωφό παιδί, όπως εκείνο μπορεί να την αντιληφθεί. Οι κωφοί εκπαιδευτικοί είναι ελάχιστοι. Οι κανόνες γλωσσικού μετασχηματισμού δεν έχουν ακόμα τυποποιηθεί, ώστε να είναι προσιτοί σε ευρεία κλίμακα· μόνο ελέγιστοι εκπαιδευτικοί τους ξέρουν αλλά τους χρησιμοποιούν εμπειρικά, προσαρμόζοντάς τους στις ανάγκες του κάθε κωφού παιδιού που έχουν μπροστά τους. Και οι γονείς; Μπλοκαρισμένοι ακόμα από τις ενοχές

τους, είναι αποφασισμένοι να πέσουν και στη φωτιά, αρκεί να τους δοθεί καταφατική απάντηση στο ερώτημά τους: «Θα μιλήσει το παιδί μου;» Τι θα πει θα μιλήσει; Αντι να τους απασχολούν άλλα σοβαρότερα θέματα, όπως είναι η ψυχική ισορροπία του παιδιού τους, η σκέψη και ο λόγος, η επικοινωνία, η υπευθυνότητα, η γνωστική ανάπτυξη, κολλάνε με αφέλεια στο «θα μιλήσει» και πέφτουν οι ίδιοι θύματα των κάθε λογής «υποσχέσεων».

Ελάχιστοι είναι οι γονείς που πραγματικά κατανοούν το πνεύμα της φιλοσοφίας της Ολικής Επικοινωνίας και προσφέρουν πλήθος ερεθισμάτων στο παιδί τους, κάνοντας ακόμα τον κόπο να έρθουν σε επαφή με κωφούς και να μάθουν τη γλώσσα τους. Η συνεργασία εκπαιδευτικών και γονέων είναι τις πιο πολλές φορές ανύπαρκτη. Ακόμα και σε κράτη όπως οι ΗΠΑ, που οι έρευνες έχουν φτάσει σε πολύ υψηλό επίπεδο, υπάρχει ο κίνδυνος παρέκκλισης από τον αρχικό στόχο, γιατί πολλοί εκπαιδευτικοί κωφών είναι στην ουσία οπαδοί της προφορικής μεθόδου και την εφαρμόζουν συγκαλυμμένα κάτω από το πρόσχημα μιας δήθεν «ολικής μεθόδου», μόνο και μόνο για να μη συναντούν αντιδράσεις.

Κι όμως, όλα αυτά τα προβλήματα μπορούν να ξεπεραστούν, με την προϋπόθεση ότι όλοι μας θα αναγνωρίσουμε τη διαφορά σαν δικαίωμα.

4.4 Τι μπορεί να γίνει

Αν κοιτάξουμε το κωφό παιδί σαν ένα πλάσμα που έχει δικαίωμα να είναι διαφορετικό, που έχει επιθυμίες, σκέψεις και συναισθήματα, που μπορεί να αναπτύξει λόγο με τον δικό του τρόπο...

Αν του δείξουμε στοργή, σεβασμό και αναγνώριση αντί να το αντιμετωπίζουμε σαν πειραματόζωο και να ξεβράζουμε πάνω του τα δικά μας απωθημένα...

Αν σταματήσουμε να θεωρούμε λογικό οτιδήποτε μας αρέσει και παράλογο οτιδήποτε δεν μας αρέσει...

Αν φτιάξουμε ανώτατα κέντρα έρευνας, όπου θα μελετούμε και θα τελειοποιούμε τη γλώσσα του, τη νοηματική γλώσσα...

Αν σκύψουμε με ενδιαφέρον στη γλώσσα αυτή και την αναγνωρίσουμε και την κατοχυρώσουμε σαν ισότιμη με την ομιλουμένη, όπως και πράγματι είναι...

Αν σταματήσουμε να εκμεταλλευόμαστε τους γονείς, δίνοντάς τους αδύναμες υποσχέσεις και ψεύτικες ελπίδες...

Αν παραμερίσουμε λιγάκι τη ματαιοδοξία μας για αυτοπροβολή και αυθεντία...

Τότε εμείς σαν κοινωνία ανθρώπων, θα έχουμε δικαιώσει το κωφό παιδί και θα έχουμε δικαιωθεί μπροστά του. Θα έχουμε διαμορφώσει ένα άτομο ευτυχισμένο, πνευματικά ολοκληρωμένο, με κοινωνική ταυτότητα και συνείδηση, με αυτογνωσία. Θα έχουμε διαμορφώσει ένα άτομο κοινωνικά ενταγμένο και αποκατεστημένο, που θα έχει μάθει και τον «δικό» μας τρόπο επικοινωνίας, αντιμετωπίζοντάς τον με σεβασμό και αναγνώριση, αφού εμείς πρώτα έχουμε σεβαστεί και αναγνωρίσει τον δικό του τρόπο. Ένταξη δεν σημαίνει εξομώωση. Σημαίνει αμοιβαία αλληλοαποδοχή, αναγνώριση, συνεργασία. Σημαίνει ισοτιμία μέσα από τη διαφορά και διαφοροποίηση μέσα από τη συναδελφωσύνη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. JACQUETTA HAWKES: «Η προϊστορία», κεφ. 4 (Το πνεύμα), στην Ιστορία της Ανθρωπότητας, UNESCO, Ελλ. έκδ. Τεγόπουλος - Νίκας, 1970.
2. Ν. & Μ. ΛΟΓΓΙΑΔΗ: «Λεξικό Νοηματικής Γλώσσας», Αθήνα 1985.

3. F. DE SAUSSURE: «Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας», Ελλ. έκδ. Παπαζήση 1979.
4. W. STOKOE: «Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American Deaf», Linstok Press, 1978 (Revised edition).
5. W. STOKOE, D. CASTERLINE C. CRONEBERG: «A dictionary of American sign language on linguistic principles», 2nd ed. Linstok Press, 1976.
6. E. KLIMA, U. BELLUGI: «The signs of language», Harvard University Press, 1979.
7. CHARLOTTE BAKER, ROBIN BATTISON (ED.): «Sign language and the Deaf Community, National Association of the Deaf, 1980.
8. D. F. MOORES: «Educating the deaf», (2nd ed.), Houghton, 1982.
9. SIEGMUND PRILLWITZ: «Zum Zusammenhang von Kognition, Kommunikation und Sprache mit Bezug auf die Gehörlosenproblematik», Kohlhammer, 1982.